

GYÖNGYÖSI KALENDÁRIUM

1912. ÉVRE.

A «HÁNISZ IMRE KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET» ÉVKÖNYVE.

SZERKESZTI:

STILLER JÁNOS,

ALL. FŐGIMN. TANÁR.

IV. Évfolyam.

Ára 1 korona.

Az erődített Hatvan látkepe a Strázsa hegyről tekintve,
1596ban

Hatvan.

**Hatvanvár helyszínének leírása. A helynév eredetéről néphagyomány
Hatvan első szereplése. Hatvant megerősíti a váci püspök.**

Heves vármegyének délnyugati határszélén, a Mátra hegység végső Strázsahegy nevű nyúlványai alatt, a Zagyva folyó által szigetként körülfolyt, emelkedett helyen épült hajdan a hatvani vár.

A budapest—miskolci vasutvonalon kívül még a budapest—ruttkai és hatvan—szolnoki vasutak érintik most ezt a színhelyet, mely ezáltal közlekedési gócponttá vált.¹

A helynév eredetéről a néphagyomány azt mondja: hogy amidőn a honfoglaló magyarok ezen a helyen, az alföld felső végének fedezetül, egy várat építeni elhatározták, azt azon kijelentéssel tették, hogy oda épüljön a vár «ahol az a Hát-van».

Azon «háton» aztán fel is épült egy földvár. (Lásd 1. ábrát helyszínrajz.)

Innen nyerte a vár és a város is nevét.²

Hatvan eleinte a hevesi várispánsághoz tartozott.

Legrégibb oklevelekben «Hatvan»-nak nevezik.

Az 1332—37. évi pápai tizedjegyzékekben plebániája a patai főesperességhez tartozott; plebánosa 15 garassal járult a pápai kamara szükségleteinek fedezéséhez.

A község a jelzett helyen gyorsan fejlődött, mert Buda-Pestről erre vezetett az út Gyöngyös—Eger—Miskolczon át Kassára, amely úgy a kereskedelmet, valamint a hadak érdekeit egyaránt szolgálta.

Város jellegét már 1406-ban említik és 1444-ben Nagy-Hatvan a neve. Országos vásárjairól már 1446-ból tudunk, amidőn azokat még a Csalóközből is látogatták.

A hatvani Szt. Mária Magdolnáról nevezett plebániának és egyházának, valamint a Szt. Margit vértanuról nevezett premontrei monostornak és prépostságnak 1484-ben a Nagy-Hatvani család volt a kegyura és földesura.

Állítólag Vancsa István esztergomi érsek lett volna Erdey Fülöp szerint megalapítója a monostornak és prépostságnak.³

Hihetőleg a Nagy-Hatvani családnak itt már a középkorban egy erődített kastélya volt; vámhelyét Hatvannak már 1423-ban említik.⁴

Hatvannak első nevezetes szereplése 1525-re esik, midőn II. Lajos király május havában a Rákoson összegyűlt köznemességgel elhatározta, hogy öt hét múlva Hatvanban fejenként fegyveresen összegyűl újra azért, hogy a kilátásban lévő török berohanás ellen az ország védelméről tanácskozzék.

A király, a pápai nuncius, a lengyel király követe, több főpap és világi úr kíséretükkel 1525. évi július 30-án érkeztek Hatvanba. A gyűlést szabad ég alatt, a nagy mezőn, színkör módjára, deszka kerítéssel körülvevett helyen tartották meg. A megjelent nemesek számát egy udvarnok 14.000-re tette.

A hatvani zajos országgyűlésen a rendek haragja mindenekelőtt Báthori István nádor, Sárkány András országbíró és Szerencsés Imre kincstartó ellen fordult, akik közül az előbbi kettő az előülést követő éjjel elmenekült, s a legnagyobb rettegésben tölté az éjszakát.

A király, hogy megnyugtassa a rendeket, bár többen azt tanácsolták neki, hogy térjen vissza Budára, mégis Hatvanban maradt, sőt másnap beleegyezett a nádor-választásba is.

A rendek nagy lelkesedéssel kiáltották ki nádorrá Werbőczy Istvánt, a király azt másnap megerősítette és azután július 5-én a nemeség hódolatának tüntető nyilatkozataitól kísérve Budára távozott.

A király távozása után a gyűlés a végzések alkotásához fogott, majd miután azok szentesítésére nézve a királytól ígéretet nyert, elégtelen szétoszlott.⁵

Az 1526. évi mohácsi csatavesztés hírére Várday Pál a Felvidéket fegyverbe szállította és a Hatvanhoz északeletre eső Verpelétet jelölte ki a hadak gyülekezési helyéül.

Verpelét ekkor Heves vármegyének törvényszékhelye volt. Egyrészt a Mátrahegységtől, másrészt az egri-vár által fedezve, a Tarna völgye mellett kiválóan alkalmas táborozó helynek bizonyult az akkori viszonyok közt. Innen Kápolnán át Hatvan felé a Budánál lévő török tábor ellen akár a támadó, akár a védő harc sikeresen volt folytatható. Ez a táborhely a felvidéki felkelés csoportosítására és a Zápolya János tiszai táborával való összeköttetés létrehozatalára a legalkalmasabbnak látszott, sőt a későbbi hadjáratokban is sok előnye tűnt ki.

Ide hívta Várday püspök Zápolya Jánost is, aki felfelé a Tisza partján szintén Fegyverneknek vette útját.⁶

Minthogy azonban a török had szeptember 28-án már Szegednél volt, a védelmi intézkedések abban maradtak.

Zápolya János többször megfordult Hatvanban. A többi közt 1526. október havában, majd a székesfejérvári országgyűlés után is, midőn a ketté szakadt ország egyik pártja őt választotta királlyá; s végre midőn a szintén megválasztott Ferdinand ellenkirály hadai elől 1527-ben visszavonulni volt kénytelen (aug. 19.).⁷

Az ellenkirályok között keletkezett küzdelmek csakhamar maguk után vonták a török beavatkozást is.

A török támadás ellen Heves vármegye Hatvant, mely akkor a váci püspökség birtokához tartozott, megerősítette.⁹

A váci püspökségben 1523-tól 1532-ig gúthi Ország Jánost; 1537—1539-ig Brodarics Istvánt; és 1540-ben Perényi Miklóst találjuk.⁹

Azt nem tudjuk megállapítani, hogy e három főpap közül melyik építtette fel Hatvan középkori várát. Valószínűnek látszik, hogy Ország tervezte azt, és bele is fogott az építkezésekbe, majd Brodarics folytatta az építkezéseket, de ő sem fejezte be; míg végre Perényi püspöksége alatt felépült és készen várta a törökök ostromát.

A nagyváradi békéig János király vezérei között egyenetlenségek voltak. Ezt a körülményt a Budát ostromló Mohamed szendrői bég Khoszreo boszniai béggel felhasználta és a Dunahídján 1536-ban átkelven kalauzok segélyével Hatvan vára alá ment; a várost kirabolta, de a várat nem szállta meg.¹⁰

Topografiai viszonyok Pest és Hatvan közt 1544-ben. Hatvan törökre jutása. Deli Curt basa helyreállíttatja Hatvant. Veli bég veszi át az erődöt. A hatvani várföld alakja, környéke; a vár bástyái és felszerelése. Kapui. A belső és külső vár. A törökök garázdálkodásai 1549—1552. közt. Az egri várórség támadása Hatvan ellen 1580-ban. A felsőmagyarországi hadak támadása 1594-ben. Hatvan ostroma, bevétele, valamint újból elvesztése 1603-ban.

Érdekes topografiai viszonyokat tár fel Evlia Cselebi török világutazó arról a vidékről, melyen az előnyomuló törökseregnek 1544-ben át haladni kellett, hogy Hatvant elérhesse, mely Evlia Cselebi szerint a pesti síkság végében van.

Pestről Czinkotán át a Rákos folyó (mostani Rákospatak) 1564-ben számos hasznot hajtó malmok kerekeit forgatta.¹¹

Balpartján haladva Tarcsa, Rákos-Keresztúr és Rákos-Csaba kikémlése után Péczelre értek.

Ismét egy szoroson vonultak át, hol megtámadtatástól tartva lassan haladhattak, mert amint Evlia Cselebi írja, «ez átkos leshelyet» kikémleniök kellett.

Sűrű ős-erdő borította akkor azt a mély völgyet, melyen ma a Budapest—Hatvani vasút vonal van és melyben Evlia idejében számos malom volt. Ezért is nevezi ezt a völgyet «Malomvölgy»-nek.

A malmoknak elhagyott helyei még ma is felismerhetők.

Itt ebben a völgyben alkalmas leshelyek kínálkoztak az előnyomuló ellenség tönkretetésére, mely körülményt az akkori magyar hadvezetőség figyelmen kívül hagyott.

A törökök nagy ovatossággal végezték előnyomulásukat ezen a malomvölgyön s ezen szerencsésen kibontakozván a «Miarai» falun haladtak át. (Talán Isaszeget értette a török világutazó ezen név alatt.)

Mínthogy ez a helyszín a Budapest—hatvani hadműködő vonalba esett, az Isaszeg-Valkó Turára vezető útvonalon, innét kellett a török támadó seregnek Hatvan alá érkezni.

Evlíanak Hatvani váráról szóló leírása annyira egyezik a hazai és külföldi kútfőkkel, hogy ezt a leírást bizvást elfogadhatjuk mint tényeknek megfelelőt. Ebből nemcsak a vár belső szerkezetével, hanem annak török hadnépével s akkori állapotával is megismerkedhetünk.

Abból állapíthatjuk meg azt is, hogy az Evlia által leírt várnak alapját a váci püspökség vetette meg, és hogy ez a vár az 1527—1544. évek közt épült fel.

Heves vármegye erejéből épültek azok a földsáncok és palánkok, nemkülömben a helyszínén talált téglák után ítélve, a falazott bástyák, melyek hivatva lettek volna a benne tartott őrséggel a püspökség birtokát megvédeni.

Buda eleste után a török uralom mind egyre félelmesebben terjeszkedett Heves vármegye felé. Két testvér Dancs Ambrus és Pál voltak a hatvani vár kapitányai 1544-ben, kiknek «egyenetlenségéből haszon lett» a törökök részére.¹²

Visegrád és Nógrád várak elestének hírére az általános fejetlenség közepett, nem mertek a vár védő sáncai közt megmaradni, a palánkerődöt felgyújtották és az őrséggel együtt az egri várba menekültek.

Mohamed basa mint a Hatvan ellen működő török sereg parancsnoka, az üresen hagyott és leégett erődöt elfoglalta. Felismervén annak fontos fekvését, mely Buda és Eger közt a törökök hadműveleti vonalába esett, az árkokat kimélyítette és a leégett palánk-építkezéseket újból és még erősebben helyreállítani elrendelte. Deli Curt basát¹³ bizonyos számú védőrséggel ott hagyta. Ezek felügyelete mellett történt az erőd helyreállítása.

Úgy, ahogy a váci püspökség által alapozva volt, a vár hosszúkás négyszöget képezett.¹⁴

Hármas palánk vette körül az erődöt, melyek közt a két mély árok mindegyikében a Zagyva folyó vize északkeleten be és délnyugati irányban kifolyt.

Az árkokban halász csónakok jártak, ami bizonyosága annak, hogy a Zagyva a vízszabályozások előtt nagy halbőséggel bírt.¹⁵

A Zagyva az iszapos síkon széles medrében csak lomhán folyt, úgy: hogy több helyen könnyen átgázolható volt. Esős időben azonban és a tavaszi áradások alatt folyása meggyorsult.¹⁶

Hogy az itt keletkezett építkezéseket nem a török katonák, hanem az általok rászorított környékbeli magyar földnépe teljesítette, ez kétségbe nem vonható.¹⁷

Midőn a helyreállítani rendelt erőd elkészült, Szulejman császár Velibéget rendelte ide tekintélyes haderővel. Ez által a budai részek a törökök érdekeinek megfelelően biztosítva lettek, és különösen elérték azt, hogy az egri várban tartózkodó Varkocs Tamás támadásait ezentúl egyensúlyozhatták.

Később Hatvanból török kerületi kormányzóság, ugynevezett «szandsák» lett és 39 esztendeig háborítatlanul bírta azt a török szultán.¹⁸

Ekkor a hatvani várföld s alakja következő volt:

A szőlődomboktól, a mai Strázsahegy 177 m. számtól körülbelül két kilometer távolságra nyugatra, síkságból kiemelkedő háton a Zagyva

folyó mocsarai és ingoványai közt feküdt a vár, mely egy fületlen-kupához hasonlított. (Lásd a 2. ábrát.)

A kupa hasa a külváros, nyaka pedig a belső vár volt.

Ezen leírás és a helyszín megtekintése mindenkit meggyőzhet arról, hogy a vár hosszoldalával dél-észak irányban feküdt, úgy, hogy a vár északkeleti sarka a Zagyva folyására esett.

A Strázsahegy délnyugati aljában észlelhető süppedékekben ágyú lövésnyire (300—400 méterre) terjedő mocsár és ingovány kerítette be Hatvan várának és városának helyszínét.

Ennek a mocsárnak feneke még ma is 3—4 meter mélyedést mutat fel a 119. 121. és 125. tenger színe feletti magasságok különbözőzete közt.¹⁹

Ez volt tehát a vár magva, az Evlia által felemlített «kupanyaka», vagyis a belső vár.

A «kupahasa» délkeletre terjedt, hol szintén egyszerű palánk húzódott, ezt pedig egy árok környezte.

Összesen 8 bástya erősítette a belső vár kötő-falait s ezek közt három bástya a II-dik, V-dik és VI-dik egészen téglalapítkézésű volt. (Lásd 4-dik ábrát.)

A nyolc bástyában 21 (?) öregágyú (baljemez), ezeken kívül a kötőfalakon — 86 (?) db. kisebb-nagyobb ürméretű ágyú állott készen.

(Ez a felszerelés kissé túlzottnak látszik, — a török forrás nem megbízható.)

A vár két kapuja közül a nagy kapu a II. bástyában Eger felé nyílt, a Hort-Gyöngyösre vezető útra. Ez az út ebben az időben a Strázsahegy északi oldalán kerülte meg a 177. magaslati számot. Az a hely pedig, hol most a város áll, a dágványos mocsárból kiemelkedő dombos hely volt, hol akkor csak az a része állott ki, ahol jelenleg a Hatvany Deutsch bárók kastélya van. Csak a XVIII. és XIX. században eszközölt vízszabályozások tették a jelenlegi város színhelyét szabaddá, s ekkor változott meg az út iránya is.

A nagy kapu keletre nyílt, és a háromszoros igen erős kapu előtt egy fahídon kellett keresztül menni. (Hasonló hid volt Csáktornyan is.) Minden éjjel felhúzták a felvonó-hidat s ekkor a vár szigetét képezett. Ennek a kapunak a tornyán volt egy szép toronyóra a várfelé fordított falon, melynek ütése egész a «Malomvölgyig» elhallatszott.

A Malomvölgy Isaszegtől Gödöllő-Ászód felé terjedt.

Igy képzelhető el az Evlia leírása után, hogy ezen toronyóra ütése egészen Turáig és Ászódig is elhallatszott, ameddig akkor az erdők terjedtek és a Malomvölgy kezdődött.

A török katonák a kapuközökben álltak őrt, «szórakozó» helyeik is ott voltak. Ebből tudjuk meg, hogy ez a szórakozó hely, vagyis «szakálszárasztó», máskép «henyélő hely» Hatvanban is megvolt.²⁰

Budafelé nyílt a kisebbik kapu a VI-dik bástyában, a kapun kívül az árkon túl egy kis szigeten egy száraz malom volt, melynek kerekei magyar módra voltak elhelyezve. Ez is bizonyosága annak, hogy úgy az előbb említett óratorony valamint a téglalapítkézések még a váci püspökök építkezéseinek tulajdoníthatók.

Itt felvonó hid nem volt, hanem három hid volt az Aszód-Tura és Buda felé vezető utakon, melyeket a törökök azért építettek, mert szükségük volt rájuk. Ezen a kis kapun kocsi nem járhatott be, de tornya ennek is volt; még pedig nyolc szegletű alapozáson. Itt csak gyalogosok és lovasok járhattak.

A szárazmalmot később vízi malommá alakították át, és ezt egy mellvéddel biztosították. (Lásd 4. ábra 10. szám.)

Mindkét kapu tornyai erős téglaeépítkezésű boltozattal bírtak.²¹

A belső várban (500?) fából épült kis méretű ház állott, zsindegyel fedett, melyekben a törökök laktak. Legkülönb volt köztük a basa palotája és az alajbég háza.

Itt volt az imaházuk is (dsámi), közel esett a nagy kapu mögött, mely a belső várban lévő Szt.-Magdolnáról nevezett templomból alakították át. (Lásd 4. ábra 8. szám.)

Az imaházhoz épült közvetlen a törökök fürdője. (Lásd 4. ábra 9. szám.)

Volt ezenkívül még egy fából épült másik kis imaházuk is, melyet a budai Elhadszi Ibrahim dsámijának neveztek.

A belvár utcái deszkával voltak burkolva.

Az árkon kívül következett a szinte palánkkal bekerített «külváros». (Lásd 2. ábra.)

Ennek a «kerítésnek» a kötőfalait szinte bástyák erősítették, melyek úgy itt, mint a belvárnál hosszú gerendákból voltak összeróva, deszkával kibéelve, a közei földdel kitöltve. Ez képezte azt a gátfalat, mely lőrésekkel volt ellátva.

Ezekben a lőrésekben itt-ott sáhi ágyúk (messzire hordó török ágyúk) voltak beállítva.

A külvárosnak két kapuja volt. Az egyik, a nagy kapu, a hármashíd közelében a Zagyva folyón át vezetett Hort felé. Ez az út a Strázsahegy délnyugati oldalán vezetett akkor a mostani úttestre — és körülbelül a mai kis Hatvan és Spitzer tanya közti 138. magaslatti szám magasságában egyesült a belső várból kivezető úttal.

A másik kapu helyét nem tudjuk meghatározni, mert a kútforrások erről hallgatnak. De a létező adatok és a terepviszonyokra való tekintettel, a másik kapu valószínűleg nyugatra nyílt s itt már hihetőleg szekérút vezetett be a városba, melyen át a vár délkeleti szegletében lévő harmadik kapun lehetett bejutni a belvárosba. Különben itt Ortelius jön segítségünkre, ahol a város is fel van tüntetve.

A külvárosnak volt három vizimalma, melyeket a Strázsahegy alatt folyt Zagyva egyik ága hajtott és bennök finom lisztet őröltek. A 200-ra (?) menő deszkatetejű «udvariház» többnyire szegények háza körül csupa rácsos kertek voltak.

Ezt Ortelius rajza nem igazolja, mert rajzán (lásd 3-ik ábrát), németalföldi módon épült házak vannak feltüntetve.

Egy kolostorról is megemlékezik Evlia, mely egy «medreszej» (theológiai főiskola) és egy elemi török iskolának lett átalakítva. Ez a Szt. Margit vértanúról nevezett premontrei monostor és prépostság

helyén állott. Ehhez közel volt még egy szűk kis török fürdő. Ez Ortelius rajzában is fel van tüntetve, a városban.

A külváros nagy kapujának hídján túl — «Haszanbaba és Velimbaba hitharcosok» búcsújáró helyei voltak. A város temetője is erre, ezen az oldalon (kelet felé) volt, mivel ez a hely emelkedettebb szárazföld és nem volt mocsaras.²²

A Strázsahegy délkeleti nyúlványán sok szőlőkert volt. Itt őrházak is voltak.²³ Azért ragadt rá a «Strázsa» jelző.

A törökök idejében a basának jövedelmét Evlia 400.000 akcséraz teszi.

Alajbégje, cserbasija és jüzbasija volt.

Törvényük szerint háboru idején a timárbirtokosokkal és a basadsebeljeivel 6000 (?) válogatott katonát bírtak kiállítani. Ez pedig a behódolt magyar népből került ki.

Várparancsnokuk: 10 váraga, és 300 katona felett rendelkezett.

Hatvan 150 akcse fizetésű törvénytörvényes székhely volt, és ott mértékekre felügyelő, ugynevezett «muhteozib» — hivatalnok, vámfelügyelő, adószedő aga, városi ügyvivő (kethuda) tartózkodott.²⁴

Amint a török lábát ide betette, a török őrség valóságos réme lett Hevesvármegyének.

A későbbi 1549—1552. évi adólajstromok számtalan feljegyzést őriztek meg, melyek ennek az őrségnek pusztításairól tesznek tanúságot.

Így elpusztították a többi közt Gyöngyöst, Pétervásárt a Tarnapatak felső völgyében, Tarna-Leleszt és Borsodvármegyében Hó-Papit.

Nógrád és Hatvan hadi állásokból a törökhódítás most már hatalmasabb arányokat öltött, és Eger várát félkörben nyugat és északról fenyegette.²⁵

A közlekedést a hatvani őrség nagyon veszélyeztette; 1549-ben Pata város polgárait, midőn Gyöngyösre mentek bort venni, útközben a törökök megtámadták és Hatvanba hurcolták.

A hatvani magyar lakosságot azonban a törökök nem bántották, sőt még a római katolikus plebánost is megtűrték, aki a törökök közt lakván tájékozást szerezhetett a törökök terveiről és szándékairól. Ezt a plebános fel is használta, főleg 1552-ben sűrűn értesítette megbízottjai útján Dobó István egri várparancsnokot. A keresztény lakosság még a főpapi tizedet is beszolgáltatta Egerbe. Ez időtájt az egri püspöki javadalmakat pedig az egri vár javára kezelték és az 1555. évi számadásokban Hatvan is előfordul, ahonnan 32 forint folyt be.²⁶

Az egri magyar várörtség 1580-ban merész rohamot kísérelt meg Hatvan ellen, ahol akkor sok gazdag török kereskedő lakott. Salánki György szerint: Balassa Bálint vigan vagdalkózkodott Hatvan megostromlásában, házakat s pénzes boltokat feltört, sok törököt nyakon kötözt; ²⁷ de a várost nem vették be. Ebből lehet következtetni, hogy Balassa katonái a külső városban nagy zsákmányra tettek szert, a várba azonban nem tudtak bejutni.

Ebből aztán tovább azt lehet következtetni, hogy a külváros akkor még nem volt megerősítve.

Ezt a külvárost tehát a törökök idejében erősítették meg, 1580—1594 közt; még pedig magyar módra.

A kassai, tokaji, diósgyőri és egri vitézek 1594-ben a felső-magyarországi hadakkal egyesülve, Teuffenbach Kristóf kassai főkapitánnyal április havában tettek egy kísérletet Hatvan visszavivására.

Mialatt Pálffy Miklós dunántúli főkapitány Esztergom vára megvívására felvonult, azalatt Hasszán budai basa és a Budán tartózkodó Mohamed görög beglerbég elhatározták, hogy a szorongatott és már ostrom alatt állott Hatvant felmentik.

Jászberény felé tartott a török hadsereg ez a része, hol a Zagyván átkelve, Turának ment azzal a szándékkal, hogy a magyar hadseregnek Hatvan alá irányított részét oldalba kaphassa.

Közel 10.000 főnyi sereggel május 1-én értek Turához, hol Teuffenbach által elébük küldött Forgách Simon parancsnoksága alatt: Báthori István, Rákóczi Zsigmond, Homonnai István és Dobó Ferenc csapatai két órai küzdelem után nem tudták legyőzni a törököket. De midőn Hasszán, a felmentő sereg parancsnoka megsebesült, a török sereg megingott. Forgách Simon megragadta az alkalmas pillanatot, ügyesen felállított ütegeivel szinte a törökök oldalába támadt oly erővel, hogy ez hanyatt-homlok rohant Pest felé.²⁸

Ekkor 3000 ember maradt a csatatéren; 25 zászló és 17 ágyú esett a győzők kezébe. Balassa Ferenc tokaji kapitány itt sebesült meg. Mindamellett Teuffenbach arra a hirre, hogy Sinan basa közeledik, abba hagyta az ostromot s hadaival Hatvan alól Tokajba visszavonult. Így Hatvan vára továbbra is a törökök uralma alatt maradt.²⁹

Mielőtt még Teuffenbach visszavonult volna, a Hatvant ostromló had arról is értesült, hogy a szolnoki török őrség temérdek kocsin gabonaszállítmányt indított útnak a szorongatott esztergomi törököknek segélyére. Balogh Ferencet bízták meg, hogy megfelelő csapattal ezt a szállítmányt csapja meg. És, bár a török kísérő őrség vitézül viselte magát, Balogh a szállítmányt mégis mindenestől elfogta.³⁰

Az 1596. évi török hadjárat alatt Miksa főherceg első hadművelési tárgyul Hatvant tűzte ki.

A vár ekkor 1500 főnyi török őrséggel volt megszállva,³¹ ezek közt 20 tüzér, 3 nagy és 22 kis ágyúval. Parancsnoka Árszlán bég volt.

A Miksa főherceg parancsa alatt álló osztrák hadsereg augusztus 13-án indult ki a váczí táborból s elővédjével 15-én délben érkezett Hatvan alá.³²

Teuffenbach Kristóf kassai kapitány is utasítva lett, hogy a felvidéki hadakkal ide jöjjön. Ehez képest Rákóczi Zsigmondot és Dersffyt, Nagy-Várad kapitányát Hatvan alá irányították. Hozzájuk csatlakozott még Nyári Pál is az egri őrséggel.

A csász. és királyi sereg előnyomulásáról a törököknek sejtelmük sem volt és úgy látszik, a magyar felvidéki csapatok egyidejűleg érkezhettek ide, mert Rákóczi tanácsolta, hogy a semmit sem sejtő törököket, kiknek 200 embere a szomszéd községekben nyomtatással foglalkozott, egy csapat előrebocsájtásával csalnak ki a városból; s ekkor a várat megrohanva könnyebben sikerülne annak bevétele.

Ez meg is történt, a támadó sereg előcsapatait a törökök megtámadták: azon hiszemben, hogy ez csak egy ellenséges portyázó osztály. De midőn észrevették, hogy tekintélyes haderő áll ezek mögött, visszavonultak.⁸³

A megérkezett ostromló sereg zár alá vette Hatvan várát s nyomban hozzá látott a futóárkok és menvédek készítéséhez.

Ezt a munkát a törökök kirohanással iparkodtak megakadályozni, a készülő sáncokban 1596 aug. 16-án sok munkást leterítették; két zászlóst zászlaikkal együtt elfogtak s a várba magukkal hurcolták.

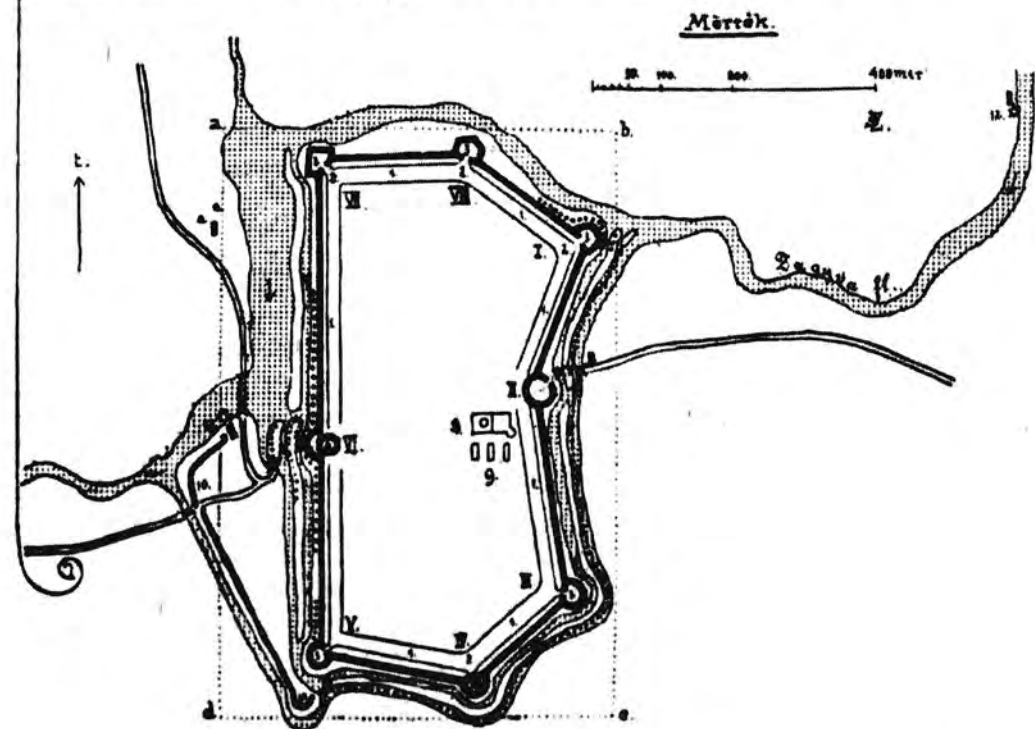
Minthogy az ostromló sereg nagyon is közelre merészkedett, úgy, hogy a törökök ágyútüze a keresztények táborát felette veszélyeztette, ezért aug. 17-én a tábort a Strázahegy szőlőibe helyezték át, már csak azért is, mert az előbbeni helyen faszükségletben és ivóvízben nagy hiányt szenvedtek.

A Strázahegy alatt egy nagy, szép forráskút volt, ahová az ostromlók vizért jártak, amit az ostromlottak észre véve, midőn a kút jobban volt megszállva, arra szórták lövedékeiket. Ez által több emberélet áldozatul esett.

Ortelius szerint ez a kút a belvár dél-keleti sarok-köröndjével egy színvonalba esett 300—400 lépésnyire keleti irányba. (Lásd 3. ábra S) betű.) A «rendes Wehrthurm E» ezen a képen a Strakvicz által

4. ábra.

A hatvani vár alaprajza a Strakwicz os. mérnök felvétele után.

felvett IV. bástya helye. Az a falkiugrás pedig a kapu mellett nem létezett; ott egy egyenes kötőfal volt, mely a IV. és III. köröndöket kötötte össze s azon a vár harmadik kapuja volt. (Lásd 3. és 4. ábrát.)

Ahogy az ostromlók a tábor elfoglalták, a tüzérség három, a még 1594. évtől meglévő sáncot kijavította, mibe az útegeket elhelyezte és a várat tűz alá fogta. (Lásd 8. ábrát, 1., 2., 3. sánc.) A vár ekkor egy 4 méter erős kerítéssel és vizárkokkal volt körülveve. Ezt az ágyúharcot a törökök tüzeléssel és kirohanással viszonyozták.

Augusztus 19-én érkezett be a táborba Teuffenbach Kristóf főkapitány 2000 lovas és 6000 gyalogossal, ki a vártól északnyugatra a völgyben foglalt állást. Teuffenbach csatlakozása után az ostromló sereg 30—35.000 főre szaporodott. Ekkor Lippi Terczki ezredes a város északnyugati oldalán közelítő árkaival már puska-lőtávolságra jutott.

E közben nagy élelmi szükséglet állott be, minek következményei abban jelentkeztek, hogy sokan éhségtől, hőségtől gyötörve a sáncmunka közt, mint a legyek, felborúltak s meghaltak.

Augusztus 20-án Trautmannsdorf Hartmann János, az alsó emsi tartomány hadbiztosa, néhányad magával az egyik sáncba belovagolt s midőn egy pár ágyút oda behelyeztek, a nevezett hadbiztos egy ágyú elhelyezésénél segédkezően elsiklott, az ágyú kerekei közé került, mely testén átment. Trautmannsdorf legott halva maradt, ami miatt a táborban nagy gyász volt. (Ez alighanem a 4. sánc. Ez állt legközelebb a főherceg táborához.)

Augusztus 21-én a várat három sáncból keleti, nyugati és déli oldalról heves tűz alá vették, mire következő nap a törökök (augusztus 22-én) megint kirohantak s az egyik, az úgynevezett vízi sáncot megrohanták. Azért nevezték így, mert a mocsárban feküdt. (1.) (Lásd 8. ábrát.) Ezen támadásnak Greiss zum Wall Rezső ezredes ellent állni akart; de emberei közül csak 8 követte az ellenrohamban, a többi gyáván cserben hagyta.

A hőslakú Greiss, ki már 1594-ben Győr alatt kitűnt, az ellenség kezébe került. Agyonverték, és fejét a vár falára tűzték. A törökök közül 50 lakolt életével.

Augusztus 23-án a futóárkokkal már a vizárkok közelébe jutottak az ostromlók, melyeknek levezetéséhez, a palánkok leszaggatásához, a felsőmagyarországi katonák külön díjazás mellett önként jelentkeztek.

Meglehető nagy mennyiségű élelem érkezett a táborba augusztus 24-én. De a vízhiány még mindég érezhető volt. A kenyér ára $\frac{1}{2}$ tallérról 3 krajcárra; a húsnak fontja 2 magy. krajcárra szállott.

Ezen napon egy Slotta Baptista nevű olasz származású kapitányt a várból irányított lövedék megölt. Schwarzenberg és Pálffy megbetegedtek.

Midőn augusztus 25-én az imaórát jelző ágyúlövés (esti 7 óra) megszólalt, egy török dervis a város tornyából «halaha-halahu» kiáltásaival vontta magára az ostromlók figyelmét. Egynehány tüzér megértvén a gúnyolódást, ágyújokat a toronyra irányítva rátűzeltek és oly jól találták el, hogy a toronynak egy része a dervissel együtt lezuhant

A törökök ezt megbosszulandók, nyomban egy ellenárból kitörtek; 16 német katonát levágtak ugyan, de a császáriak a visszavonulók útját elállták s így ennek a csapatnak csak igen csekély része térhetett vissza az erődbe.

Fel van jegyezve az is, hogy Schwarzenberg tábornagy, ki magát még mindig nem jól érezte, augusztus 26-án levegőváltozás végett Egerbe utazott.

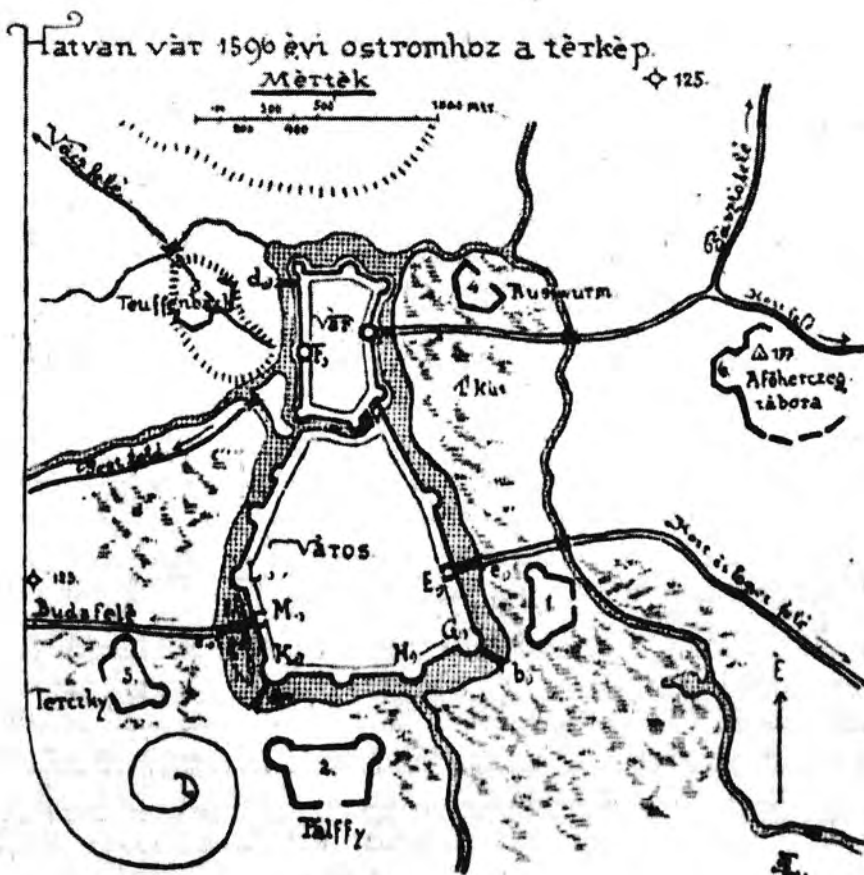
A Greiss ezredes 200 emberei felett, kik oly csúfosan viselkedtek, hadtörvénszéket ültek augusztus 27-én.

A főherceg már erre a napra tervezte a vár két körbástyájára a rohamot. Ezek szemben lehettek a táborral és Runzwurm (4. sánc) csapatainak sáncával. (Lásd 8. ábra.)

Ez azonban abba maradt, mert az ingoványos talajon szükséges átjárók még nem készültek el.

A felépített hat sánc közül kettő a bekövetkező esős idő által elárasztatott, amiért ezeket el kellett hagyni. Ezek a sáncok éppen a keleti oldalon voltak. (Erre folyt a Zagyva ága a Strázsahegy alatt.) (Az 1-ső és 4-dik sánc; ezek feküdtek legmélyebben.)

8. ábra.

Mindezekből kifolyólag legcélszerűbbnek mutatkozott a várat rohammal bevenni, mihez az árkok betöltésére 400 kocsi rözse volt szükséges, mi három nap alatt előállítható volt.

Az összes itt összegyűlt hadak három táborba felosztva, egy jó óra hosszúságú körvonalba következőképen állottak. (Lásd 8. ábra.)

A főherceg a német lovassággal és gyalogsággal a Strázsa-hegyen. (A 6-dik sánc.)

Teuffenbach a felsőmagyarországi katonákkal és 4 zászlóalj sziléziai gyalogsággal a vár északnyugati körönddel szemben. (A 3-dik sánc.)

A város déli oldalában pedig Pálffy Miklós parancsa alatt a magyarországi túladunai katonaság. (A 2-dik sánc.)

A sereg szelleme friss és egészségesnek volt jelezve.

Hogy pedig a szándékba vett megrohanás kellőképen előkészítették, a várat a fenmaradt négy ostrom-sáncból (a 2., 3., 5. és 6. sánc) augusztus 28-án és 29-én hatalmasan lövették; mialatt az árkok és posványos helyek betöltésére szükséges anyagot beszerezték.

Ezen időben jött a főhercegi táborban tartózkodó császári legfőbb tüzérségi, valamint a várak főfelügyelője Sprinzenstein Albert arra az ötletre, hogy három hajótoronyt építsen, melyek hivatva lettek volna a falak megközelítése által a várba való behatolást az ostrom alatt megkönnyíteni.

A hajókon fekvő és kerekeken mozgatható négyszögű tornyok emeletekkel és mellvédekkel ellátva oly magasak voltak, hogy azokról a falakra lehetett lépni. A Sprinzenstein által benyújtott tervezetet a főherceg elfogadta és a hajók fel is épültek.

A védők ekkor elegendő mennyiségű élelemmel és lőszerrel rendelkeztek. A lőport részint a vár pincéiben, részint pedig a mecsetekben és a templomban tartották. A várban két száraz malmot állítottak fel, melyekben éjjel nappal dolgoztak.

Az elfogott török foglyok vallomásaiból tudták meg az ostromlók, hogy fegyverképes ember csak 800 volt a várban, míg a többiek száma 3—4000-re tehető. Az emberek és asszonyok nappal aludtak, míg éjjel az utcán kellett járniok.

Az égő csóváknek és lövedéknek a várba dobálása nem sok kárt okozott, mert a falak igen vastagok voltak, a födeleket pedig állandóan őrizték. A vár belsejében nem voltak árkok húzva, csak egy másfél öles kerítés (3 meter) volt építve.

Legerősebb volt az őrség a város délkeleti szeglet-bástyájánál, hol a hatvani bég maga állott 300 szpáhival. E.) Ali bég pedig, ki azelőtt Füleken volt, 200 emberrel a Pesti kaput tartotta megszállva. F.) (Lásd 8-dik ábrát.)

A kapuk erősen el voltak torlaszolva, úgy: hogy a lövedékek azon át nem hatolhattak.

A délkeleti köröndnél, valamint az ahhoz legközelebb állónál két löveg oldalpasztázásra, egymással szemben volt beásva. (G. H.) Így volt a sánctól a hajóhidig vonuló rész berendezve. (A hajóhid Ortelius szerint alkalmasint a város délnyugati sarok-köröndnél volt.) K.) 6 nagy

és 15 kis űrméretű löveg, 2 orgona-löveg, az egyik 9, a másik 8 sip-pal a várban (belső vár) volt elosztva.

Egyik köröndből pedig a föld ki volt ásva és beléje egy löveget állítottak a törökök, mellyel az ostromnál alkalmazandó hajók ellen akartak működni. L.)

Ha pedig a keresztények a várat megrohanni akarják, erre nézve a foglyok azt a tanácsot is adták, hogy a délkeleti köröndnél kellene tüntetni s ezalatt a rohamot az ellenkező oldalon intézni, hol senki sincsen jelenleg, és hol az erőd árkaiknak mélysége csupán fél ember magassága.

Midőn augusztus 29-én az ostromlók a városnak a délkeleti sarkát megtámadták, a törökök közül két ember ellenséges lövedék által, egy pedig saját fegyvere által öletett meg.

A védőrség nyilatkozatát is megtudták a táborban, a foglyok azt vallották: ha a város bevételük, ők a várban sem lesznek képesek magukat tovább tartani.

Keresztény fogoly volt a várban 50, továbbá ekkor volt még 60 janicsár és 200 egyéb lövész. A fegyvertárból úgy a lovasoknak, mint mindazoknak, kik tölteni és löni tudtak, puskákat osztottak ki.

A legkevésbé védett pont az volt, amely a két bég állása közt feküdt, t. i. a vár és város nyugati állásába eső rész. Azt hiszem, közel járunk a valósághoz, ha a «pontot» a város nyugati kapujára rögzítjük. (Lásd 8. ábra, M.)

A foglyok nem tudták határozottan megmondani, hogy a keresztény seregnek számerejét mennyire becsülték a törökök; — azt hitték, hogy az 30—40—50.000 emberből állott.

Felvilágosítást adtak arról is, hogy a vár árkaiban nem voltak semmiféle nyársbakok, (spanishereisen) hegyes cölöpök, vagy rejtett kerítések lerakva. Pásztó felé pedig a víz nem volt mély. (Éz esik a vár észak-keleti sarkába.)

Abban az irányban, a merre a hajók felállítva lettek, a falak (a nyugati oldal) igen gyengék voltak, úgy: hogy azon a lövedékek könnyen áthatolhattak. (Éz csakis a város-részre szorítkozhatott.)

Egy nagyágyúnak, melyből eddig a törökök tüzeltek volt, eltörött ugyan a tengelye, de ismét helyrehozták.

Jász-Berény felé adták a riadó jeleket, mely Hatvanhoz légvonalban mérve 20 kilométerre esik délre. Ez a török állomás esett legközelebb Hatvanhoz; innét reméltek leghamarabb segítséget.

Megtudták az ostromlók, hogy a hatvani bég az ostrom alatt Temesváron járt, hol Dsáfer basa tartózkodott s midőn onnat visszatért, azt a hírt hozta: hogy a szultán Nándorfejérvárnál, Dsáfer basa pedig a tatárokkal Temesvárnál állottak. A bég különben ismételten úgy nyilatkozott, hogy inkább szeretne meghalni, semmint paripáján mást ülve látni. Ez mutatja, hogy Arszlán bég elszánt ellenállásra határozta el magát.

Mind ezideig a fogságba jutott török foglyoktól eredő vallomások eléggé megvilágították a várban uralkodó állapotokat, és a

Hatvan alatt összegyűlt cs. és kir. hadsereg vezérei nem is mulasztották el ezt hasznukra fordítani.

Augusztus 30-án a vár lövetése szünet nélkül folyt, s bár a falakon több helyen rések mutatkoztak, az ellenség az alantabb fekvő védőművekből még mindig képes volt kisebb űrméretű lövegekből lövedékeket szórni a támadó táborokra és sáncaikra.

Eközben a sáncokba rőzsét hordtak, mellyel az árkokat némileg betömhették. Ezt a munkát Greiss emberei végezték, kik felett oly ítéletet hoztak, hogy büntetésből a kettős 4 méteres palánkot le kellett rombolniok, az anyagot a várárkába hányniok s azzal kitölteniök.

A következő napon is folyt ez a munka, melyet az ellenség puska-lövés és tűzdobálással igyekezett meggátolni. Ennek következményei abban mutatkoztak, hogy a nevezett emberekből sokan az árokba hulltak s ott megégtek, sokan pedig megsebesültek.

A déli oldalban fekvő Tertzky sáncban (5-dik) az árok áthidalására szánt hidanyag volt felhalmozva azért, hogy a város délnyugati sarkát körülkerítő árkon át a palánkhoz juthassanak.

Észre lehetett venni, hogy a törökök augusztus 31-én éjjel támadásra csoportosúlnak.

A kirohanást szeptember 1-én, napkelte előtt hajtották végre és a bekövetkezett összeütközéskor mind két harcoló félről nagy számban maradtak halva a harc színhelyén.

Az ekkor fogságba jutott török foglyok vallatóra vétetvén — mondották: — hogy a várórség azért intézi állandóan éjjel kirohanásait, mert egyuttal német ruhába öltözött kémekeket küldtek minden ilyen alkalomból, hogy ily módon a küzdelem zajában észrevétlenül távozhattak Szolnokra vagy Budára, ott megtudandó, számíthatnak-e segélyre, vagy fölmentésre? mely esetben a várat utolsó emberig tartanak; ellenkező esetben pedig kényszerítve éreznék magukat arra, hogy Hatvan várát bizonyos föltételek mellett feladják.

A nap folyamán az ostromlók az árkok vizének tisztításával és levezetésével voltak elfoglalva, mi közben az ellenség tüzelése percig sem szünetelt; az árkokba hordott fa és rőzse tüzet fogott, mi megint sok ember életébe és megsebesülésébe került.

Szeptember 1-én a császári hadvezetőség még mindig abban reménykedett, hogy Báthori István 4000 és Mágocsi Gáspár 2000 emberrel megsegíti az ostromlókat. Azonban Báthori sokkal távolabb, az idő pedig sokkal előrehaladottabb volt, semmint hogy az erdélyi sereg közreműködésére számítani lehetett volna.

Szeptember 2-án délelőtt az ostromló tüzérség azon fáradozott, hogy a várfalakon fréstől löjjen, és egyben a roham is előkészítettessék. Közel 2400 lövés történt; 20 tűzgolyó esett a várba, melyek többnyire gyújtottak is, de a törökök bámulatos vakmerőséggel és halálmegvetéssel mindig eloltották a kitörő tüzet.

Amint a törökök ezt a készülődést látták és észrevették, hogy a magyar-osztrák táborok több helyen egyszerre rohamra főszerelve közeledtek, a várfalakon a magyarokhoz legközelebb állók azoknak lekiáltottak, hogy engedjenek nekik, mint tavaly az esztergomi törö-

köknek, szabad elvonulást asszonyaikkal, gyermekeikkel és vagyonukkal együtt, s akkor Hatvant azonnal feladják. (A 2-ik sánc.)

Azonban a vezérek ezt a felszólítást figyelembe nem vették, sőt még szigorúbban meg lett hagyva, hogy senki az ellenséggel tárgyalásokba bocsájtkozni ne merészeljen.

Az asszonyok és gyermekek jajgatása a keresztények táborába tisztán áthallatszott.

Ezen idő alatt Sprintzenstein főépítőmester a hajótornyokat, melyek Tertzky cseh zsoldosaival voltak megszállandók, annyira elkészítette, hogy azoknak már csak vízrebocsájtása volt hátra.

Minthogy Tertzky tábor a város délnyugati sarok-bástyájával szemben volt, azt lehet következtetni, hogy ezek a hajótornyok a nyugati oldalon jöhettek alkalmazásba. (Lásd 8. ábra).

A fatornyok magassága a négy métert érte el; a támadó oldalon erős, keményfa deszkákkal voltak felszerelve és lőrészekkel ellátva, ezenkívül még nedves marhabőrrel borítva, hogy a tüzet nehezebben fogják.

Miksa főhercegnek a császárhoz intézett, szeptember 7-én kelt jelentéséből — tehát utólag és csak azután, miután minden esemény tisztázva volt, — félreérthetetlen igazsággal vehető ki, hogy komoly tanácskozás után történt szeptember 2-án a várnak lövetése és első megrohanása.

A mód, ahogy ez megkezdett, nem volt éppen legjobban elrendezve. Különösen ami a hidakat illeti, azok nemsokára összeomlottak és a vallonok és Tertzky hadinépe közül sok odaveszett; úgy, hogy ezt a rohamot tetemes veszteséggel kellett abba hagyni.

Ezután a vallonok, kik az első roham kiváltságát bírták, megustráltattak s kitünt, hogy ezredesük a hatalmas roham alatt a leszakadt hídról a vízbe esett s 64 vallonnal együtt abba belefűlt; 130 harcos szintén részint a vízben lelte halálát, részint tüzi fegyverek által megsebesült.

A vallonok után Tertzky hadi népére került a sor; ezeknek kapitánya, Stampa, ki 80 katonájával együtt három óra hosszat vitézül tartotta magát, ezen hid leszakadása alkalmával, a vízi várak egyikéről, a csapat egyenlőtlen elosztása folytán, a hajótorony egyensúlyának megbillenése következtében, a Zagyvába esett s ott elmerült. A hidon rohánók közül pedig 220 ember megmenekült. A csapat egy része még a hid leszakadása előtt szerencsésen átjutott az árkon, de onnan nem tudott elég gyorsan visszajönni; közülök 24 súlyosan megsebesült.

Ezek után Kinszkynek a város délkeleti bástyájával szemben lévő tábori katonái jöttek mustra alá, kik közül 153 esett el, míg ezredesük, Kalkstein a vállába lövést kapott; megsebesült 272 ember.

Végre Teuffenbachnak a vár északkeleti köröndével szemben táborozó hadinépe került sorra s kitünt, hogy miután ezek nem igen akartak a hidra menni, közülök csak 10-en sebesültek meg. Ez itt a felső-magyarországi hadnép volt.

A törökök szintén igen sok embert vesztek, de ezek száma ismeretlen.

A felvonuló ostromló csapatoknak rohamra való teljes készült-ségét a főherceg szeptember 3-án d. e. 11 órára rendelte el, de az általános roham megkezdése d. u. 2 óráig húzódott el, mert a város déli oldalába a sarok-bástyák ellen két hid, melyek egyike tutajokon úszott, *a)* és *b)* (azt vélem, a délkeleti és délnyugoti sarokban volt ez), a másik három pedig hajókon (ponton-komp) *c)* *d)* *e)* csak akkorra készült el. A megrohanásra 17 zászlóalj német- és 8 zászlóalj magyar gyalogos volt kirendelve.

A Hatvan előtt táborozó egész sereg három rohamoszlopba alakult.

Az első oszlop csehekből, morvákból és részben magyarokból állott.

A másik magyarokból alakult.

A harmadik pedig, melynek élén maga a főherceg állott, a német gyalogság volt.

Hogy pedig ez az általános roham valamikép meg ne zavartas-sék, a lovasság hírszerzésre lett kiküldve.

Még mielőtt az általános roham megkezdődött volna, 10 vértés indult neki; de ezek az ellenség tüze elől meghátrálni kényszerültek; 6 közülök elesett, a többi még csak meg sem sebesült. Délelőtt 11 óra után a rohanó vallonok támogatására a táborban volt összes harco-sokat küldték, míg a másik oldalon a tutajhidon Tertzky és Kinszky hadinépei nyomultak előre.

Ebből látható, hogy a törökök az első támadást visszautasították, a második oszlop bátran követte az elsőt, és még mielőtt az első oda-ért volna, a magyarok kitűzték zászlóikat a vár falaira. A törökök csak ekkor nyitották ki a kapukat, ami d. u. 2 órakor történhetett, midőn a rohamjelet megadták.

Az általános előnyomulás folytonos lövegtűz és tűzgolyók do-bása közt úgy a rohamoszlopok, mint a hajótornyok által, ekkor haj-tatott végre.

A hajótornyokat kerekeken bocsájtották a Zagyva vizébe és ezek a város délnyugati bástyafalánál megállapodtak. Ekkor néhány vakmerő török harcos a bástyafalokról a torony tetejére ugrott, de vakmerősé-güket életükkel fizették meg, a nélkül, hogy merész vállalkozásuk vala-mely hasznot eredményezett volna. A roham kedvező lefolyását leg-inkább ezeknek a tornyoknak tulajdonítják az egykorú krónikások. (F. g. h.) (Lásd 8. ábrán.)

A harc mindkét fél részéről vitézül és önfeláldozással vívatott.

Bárha az ostromlók az árkokon át a már felemlített hajó és tutaj-hidakat felhasználták, az átjáratokat — mivel a hidak részint haszna-vehetetlenné váltak, részint elsüllyedtek, — a roham alatt újlag kel-lett helyreállítani, ami sok emberéletbe került.

A midőn a törökök kapuikat kinyitva kirohantak, a harc csak ekkor lett általános és a legnagyobb elkeseredéssel négy órán át egész este 6 óráig tartott.

A hatvani vár az oda behatolt svábok által felgyújtva, lángokban állott s annak védői meneküléshez láttak. A városba szorítottak és ke-

vés kivétellel azokat mind lekaszabolták. Senkit sem kíméltek meg, sőt a gyermekeket a kerítésekre nyársba hűzták.

Az egykorú tudósítások és a cs. kir. hadilevéltár kézirat-gyűjteményének idevonatkozó oklevelei mind azt bizonyítják, hogy ezt a vérengzést a fékevesztett Wallonok kezdeményezték. A példa aztán ragadt.

Tertzky és Ruczurm Kristóf kiváltképen kitüntették magukat.

Azok közül, kiket nem pusztítottak el, volt a hatvani bég két fiával és az egyik fiú anyja. 300 legszebb török nőt a vallonok kaptak, köztük 10 annyira szép és diszes volt, hogy a drágakövek értékét, mit magukon viseltek, legalább 80.000 forintra becsülték.

Arszlán bég, Hatvan várának vitéz védője, midőn látta, hogy minden veszve van, istállójába ment és megpillantva gyönyörű paripáit, így kiáltott fel: «Inkább mintsem a keresztényeknek adjalak át benneteket, inkább meghalok!» Rövid idő múlva egy magyar a bég fejét kopjára tűzve a főherceghez vitte.

A másik bég fogságba jutott, kit a főherceg kihallgatott, mely alkalommal a tudósító is jelen volt — és azt vallotta, hogy ő az ostrom kezdetekor (szeptember 3.) három, később két és végre egy lovas küldött ki a várból, hogy a közelben levő török basáknak és tiszteknek Hatvan veszedelmét hírül vigyék.

De miután egyik sem tért vissza, a harmadszor kiküldött lovasnak két, a fészekből fiaitól elvett, vörössel megjegyzett galambot adott át azon utasítással, hogyha esetleg már Hatvanba vissza nem térhetne többé, azokat röpitse vissza.

A galambok közül egy csakugyan meg is jött azzal az üzenettel, hogy az őrség csak tartsa magát a legvégsőökig.

Miksa főherceg jelentése szerint 15 szép nagy löveg kerekeken, 20 tábori löveg zsákmányul esett, melyek sértetlenül maradtak. A lőpor nagyon el volt romolva. Lőszerek és élelmi szerek oly nagy mennyiségben találtak, hogy még egy fél esztendeig sem kellett volna szűkségtől tartani. 234 ló maradt épen, a többit a tűz pusztította el. 50 keresztény foglyot pedig kiszabadítottak.

A zsákmányul esett, jól felszerelt és kiválóan drágán diszített néhány lovat a főherceg magának tartott meg, míg a többit a különböző parancsnokoknak adták el.

A kimondhatatlan kincset a hadi nép megrohanta és lehetetlen volt arról beszámolni, kinek kezeibe mi jutott. Igen sok értékes selyem és damaszt öltözéket széjjelhordtak.

A jelentésben fel van említve, hogy a török táborban gúnydalokat énekeltek Hatvan vérszomjas elfoglalása miatt és hogy Allahot kérték, bosszúlná meg az előntött vér miatt öregén és fiatalon egyaránt.

Nem is váratott soká magára ez a boszszuállás. Hatvan várának bevétele után nyomban következett Eger vár ostroma a törökök által, hol csatakiáltásuk «Hatvan» volt.

A hatvani várnak szerencsés elfoglalása után, szeptember 4-én szemlét tartottak a várban és a részletes tudósítás szerint 2000 ember veszett oda.

A vár 3-ika éjjelről 4-ére majdnem teljesen leégett. Ha az oltást és mentést nem szorgalmazták volna olyan buzgósággal, mint ahogyan történt, a helység maga is hamuvá vált volna.

Ugy látszik, Miksa főherceg Hatvan vár bevételé után azonnal elhagyta a táborát, mert ezt a részletes tudósítást útközben kapta, midőn már Vác felé vonult; és erre alapulva írta meg jelentését a császárhoz.

Hatvanban 2 zászlóalj zsoldos, 100 hajdu, továbbá Tettauer Károly ezredes, valamint Serényi Mihály huszárcapitány 500 lóval és 100 huszárral, összesen mintegy 1300 ember maradt vissza. Serényi várparancsnokul kinevezve, hozzá látott a romok elhordásához és a hullák eltakarításához, mely célra 42 kocsi volt szükséges. A hullákat részint a futóárkokba, részint a szabad mezőn vékony földréteggel elhantolva temették el. A csapatok még 8-ikán is ezzel voltak elfoglalva. Megelőző napon (szept. 7.) híre jött, hogy Dsáfer basa már Szolnokon van, s az a szándéka, hogy most ő lép fel támadólag a Hatvanban levő császáriak ellen, és hogy Egert is ostromolni akarják.

A vár nagyon el volt pusztulva, élelemmel alig ellátva, rossz menedéket nyújtott. Ez okozta, hogy a katonák fellázadtak, nem akartak tovább a hullabűzös helyen maradni. A magyarok csakugyan el is mentek.

Az előrenyomuló török sereg erejét, mindenesetre túlzottan, 200.000-re becsülték, ami a császári hadvezetőségnek azt az aggodalmat idézte elő, hogy a szultán Szegedről egyenesen Hatvannak veheti útját s őket nyílt mezőn harcra kényszerítheti, a mire pedig a császári sereg nagyon gyengének érezte magát, s a híresztelt nagy erővel szemben hosszabb tanácskozás után végre elhatározták, hogy Teuffenbach ezredes a várat fölégesse s a védő műveket lerombolja, amit azonnal végre is hajtott.

A hatvani tábor feloszlata elhatározatván, szeptember 9-én a visszavonulás Vác felé megtörtént, hol az élelmi szerek könnyebb hozzáférhetése céljából ismét a régi táborba, a Duna mellé szállottak.

Néhány török lovas csapat, mely Budáról Hatvan felé portyázott, az onnan kivonuló császári sereg utóhadával még találkozott s közülök sokat fogságba ejtett.

Az által, hogy a császáriak Hatvan védelmét feladták, a törököknek Eger ostromára és bevételére irányuló tervei lényegesen elő lettek mozdítva. Az egri ostromot minden nagyobb nehézség nélkül, már szeptember 18-án megkezdették.

A szultán seregének elővédje szeptember 11-én már Maklárton volt. Innen Czikala renegat basa vezénylete alatt egy megfelelő csapatot Hatvan ellen küldött és ezt Hatvan felmentésével bizta meg.

Ezek aztán Hatvan feldúlt helyszínét elfoglalták és annak helyreállításához fogtak.

Pálffy Miklós december havában értesítette a császárt, hogy a törökök a Hatvan körül lakó népet robotra kényszerítik, és hogy a vár újjáépítése Strassoldo és Rossi által folyamatba van véve. Hogy melyik Strassoldo volt ez, ki Pálffy Péterrel már nem juthatott Egerbe s talán

fogságba kerülvén, a törökök által kényszerítve lett a vár felépítésére: ez eddig még nincs felderítve.

Tény az, hogy az 1596-ban elpusztított hatvani vár egy német és egy olasz építész közreműködésével épült fel újra régi alapozásán.

Hihetőleg a város is a régi helyén szinte palánkkal úgy lett bekerítve, mint ahogy azelőtt volt, mert még a XVII. században is hasonló alakban van feltüntetve. Azt pedig már tudjuk, hogy a szeptember 4-én szerkesztett részletes jelentésben a várost a teljes elpusztulástól megmentették. Teuffenbachot pedig csak a vár felégetésével s a védő művek lerombolásával bízták meg.³⁴

A bekövetkezett 1603. évi hadjárat alatt, a Buda alatt szeptember 29-én megejtett diadal után, melyet Nádasdy és Kolonics vívtak ki, Ruczvurm Hermann császári vezér, Nádasdy és Schulcz János csapataival november 17-én ostrom alá vette Hatvant, mely Buda és Eger között mintegy hadi- és élelmi-szertárt, hadászati állomást képezett.

A kémszemlére kiküldött 600 lovas, midőn Hatvan alá ért, a törökök által megtámadtatván, visszanyomtatott. Ez alkalommal a vezénylő Strassoldo (ezt sem tudni, miféle Strassoldo volt?) kapitány megsebesült. De eközben megérkezett a támadó sereg zöme, mire a kitört várórség visszavonult falai mögé. Ezek után nyomban kezdetét vette az ostrom és a falak törése. Erre az ostromlottak két napi ostrom után, november 19-én, szabad elvonulás föltétele mellett, Hatvant feladták. 24 ágyút találtak a palánkok közt. 200 magyar s német lovas lett őrségül a várba rendelve, a császári és királyi sereg pedig a hatvani erőd alól elvonult.

Hatvan azonban nem soká maradt a császáriak kezén. Már a következő évben (1604) Hasszán basa felszabadítván Pestet az ostromzár alól, a török-tatár sereg egy részével Hatvan alá vonult, mire a hatvani cs. és kir. őrség a palánkot felgyújtotta és kifutott belőle.

A törökök siettek, hogy a leégett várat ismét védállapotba helyezzék.³⁵

Amint ezzel elkészültek, számos török iparos és kereskedő telepedett itt le.

A leégett hatvani várat a török helyreállítja. Parancsnoka 1680-ban. Az állapotok 1683 és 1686 között. Heissler és Mercy tábornokok elfoglalják Hatvant. A badeni nagyherceg karlsruhei levéltárában talált Hatvan váranak alaprajza, s ebből a vár építkezésére vonatkozó következtetések. A hatvani uradalom eladományozása.

A török a városhoz tartozó ingatlan területeket tulajdonába vevén, azokat alattvalóinak eladta, oly terjedelemben, amennyiben azt a vár őrsége a török birtokos használatára biztosítani tudta.

A hódoltság alatt Hatvanból sok török fordult meg Gyöngyösön, ami a viszály kiapadhatlan forrásává lett.³⁶

Turak nevű török volt 1680-ban a hatvani vár parancsnoka, ami abból tűnik ki, hogy ápril 2-án engedélyt adott az ecsédi plebános temetésére. Ép úgy értesülünk egykorú feljegyzésekből, hogy Salik hat-

vani kaimakam egy megölt zsidóért járó összeget nyugtatott a hatvani tanácsnak 1683. évi szeptember 13-án.³⁷

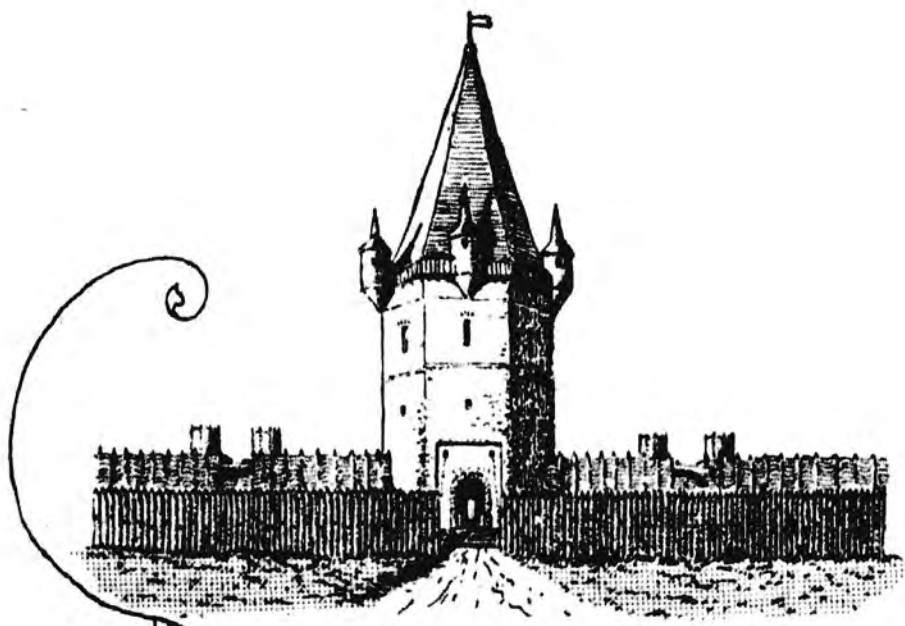
Buda vivását megelőzőleg Eszterházy Pál nádor 1686. július 11-én Esztergomból azt írta, «hogy Hatvan vivására küldött hadakat» és hogy ez sikerrel járt.

A budai ostrom alatt pedig, midőn a keresztény sereg 1686-ban Budát körülzárta, a hatvani és egi török őrség mindenképen azon igyekezett, hogy az ostromló sereg helyzetét gyakori kitöréseivel megnehezítse.

A szünni nem akaró zaklatások miatt Heiszler Hainbal tábornok hadához, melyet Eger szemmeltartására rendeltek ki, utóbb még Caraffa Antal hadosztályát is Hatvan felé küldték 1500 magyar lovassal és 200 dragonyossal. Caraffa épen jókor érkezett Hatvan környékére, hol július 15-én az egi basa Heisler hadát szorongatta. Caraffa lovasainak váratlan megjelenése és nyomban következett támadása hamar véget vetett az egi törökök portyázásának. Megverettek. 300 török elesett, 60 pedig fogságba került. Ezzel a sikerrel a császári vezérek megelégedve, Hatvan alól elvonultak. A vár tovább is a törökök kezén maradt.

Az elfogottak közt volt egy parasztruhába öltözött levélküldönc is, aki Eszékről a nagyvezér parancsát hozta a budai basának s őt

5dik ábra

A budai-kapu kívülről tekintve

intette, hogy tartsa magát erősen, mert a felmentő sereg rövid idő alatt meg fog érkezni.³⁹

A törökök nem is hagytak fel Buda felmentése iránti kísérleteikkel. Augusztus havában az egrí basa egyidőben, midőn Ibrahim Sátán basa a Kamaraerdő északi szegélyén megjelent, Hatvan felől igyekezett a felmentő sereghez csatlakozni; de Petneházy útját állotta s egész Hatvanig visszanyomta. A hadvezetőség végre is belátta, hogy a Budát ostromló sereg örökös veszélynek van kitéve, míg Hatvan a törökök kezén van. Ezért augusztus 18-án Heisler és Mercy tábornokok dandárait Hatvan ellen indította azon feladattal, hogy Hatvant ostromolják meg. Ezek rövid harc után a várat elfoglalták, a török sereg pedig Egerbe vonult.

A karlsruhei Badeni nagyherceg levéltárában megvan a császári mérnök E. v. Strakvitztól eredő egykori alaprajza Hatvan várának, melyet a törökök 1686-ban, mielőtt abból kivonultak volna, felégettek. (Lásd a 4-dik ábrát.)

A vár rajzának leírásában említve van, a «budai-kapu», VI. szám, nyilván az Evlia által felemlített «kis-kapu», mely nyolcszegletes volt. (Lásd 5-dik ábrát.) Ennek a kapunak két oldalában jobbra és balra egy-egy körönd volt; melyeknek faalkatrészei mind leégtek; és a Ra-

6dik ábra

punak két külső oldala aknával fel volt vettelve. Ez pedig azt látszik bizonyítani, hogy a roham a nyugoti oldalról történt. Strakvitz úgy találta a vár gátművein volt köröndöket, hogy azok «földdombokhoz» hasonlítottak. (Erd-Hügel.) (Lásd 4. ábrát 3. szám.)

Az «egri kapunak» nevezték a «nagy-kaput» II. sz., mely még ép volt. Ez volt az Evlia szerint hármas felvonó híddal fölszerelt kerek órás torony. (Lásd 6-dik ábrát.) Ezen vonultak el a törökök Eger felé. A házak a várban mind leégtek egészen az alaprakatig, csak a mecset és a fürdő maradt meg épen. (8. és 9. sz.)

A nyugati oldalon Strakvitz az árkon túl és a levezető csatorna közt talált egy mellvéd-magasságban tartott rossz földhányást. Ez az összeomlott «mellvédgát» nyilván a malom védelmére szolgált. (Lásd 4-dik ábrát, 10. szám.)

A palánk ide mellékelt szelvényéből igen jól kivehető annak szerkezete. ⁴⁰ (Lásd 7-dik ábrát.)

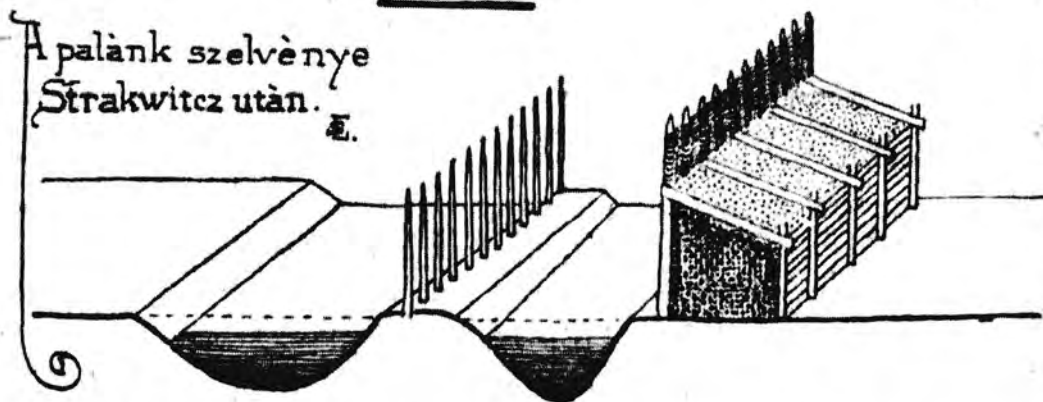
Budavár bevétele után a visszafoglalt Hatvau megerősítését elrendelték, mire bizonyosággal szolgál a Strakvitz 1686. évi szeptember havában készült műszaki felvétele, de nincs annak nyoma, hogy tényleg ezen szándékot végre is hajtották volna.

A rendelkező adatok után ítélve, Hatvan vára egészen 1703-ig nem újult fel, mert alig szabadult fel ez a vár és területe a török uralom alól, Nógrád vármegye 1689-ben magának követelte.

7 dik ábra.

A palánk szelvénye
Strakvitz után.

É.

Ebből a Nógrád- és Heves-vármegyék közt folyt perből tudjuk meg, hogy a Zagyvát a törökök régi árkából elvezették és így mesterségesen fordították Hatvant a Zagyvának innenső, vagyis annak jobb partjára. Léven pedig a Zagyva Heves és Nógrád vármegyék közt a határ, a téves felfogásból eredt Nógrád vármegyének ebbeli törekvései sikertelenek maradtak.

A törökök kezén volt birtokokat a kamara és a kincstár foglalták le. Így Hatvan a kamara igazgatása alá kerülvén, évtizedeken át idegen tisztviselők és zsoldos hadak uralma alatt állott. ⁴¹

A vár helyreállításának munkája pedig épen sok akadályba ütkö-

zött, mivel első sorban a hadiadó és az idegen zsoldos-had eltartása nagyon ránehezedett a lakosságra.

A helység vagyónértéke 1692-ben 3251 forinttal van kimutatva. Egy évvel későbbben pedig a királyi kincstár Hatvanban 70 jobbágytelket számlált fel.

A hatvani várról ezután sehol sem találkozunk egykori feljegyzésekkel, amiért azt kell következtetnünk, hogy az romokban hevert régi helyén.

A XVII. század végén a hatvani uradalmat, mely eddig a kincstár kezén volt, Gróf Salm Miklós kapta királyi adomány útján. Salm nem soká bírta, mert 1703. nyarán kitört a magyar szabadságharc és Hatvan II. Rákóczi Ferenc birtokába ment át.

Hatvan utolsó erősítése II. Rákóczi Ferenc által 1704-ben. Hatvan vár és uradalma a szatmári békekötés után. A mostani Hatvan városának keletkezése és fekvése. Az 1848—49. évi események Hatvan körül.

Rákóczi még 1704. elején elrendelte Hatvan megerősítését, főleg azért, hogy Heves vármegye a Pesten tanyázó rác katonaság támadásaitól védve legyen.

Ez volt Hatvan utolsó megerősítése. Erről az építkezésekről nincsenek adatok, de Hatvan mint védett hely, nevezetes szerepet töltött be a nemzet szabadságharcai alatt.

Arról is volt szó 1705-ben, hogy a szeptember havára hirdetett országgyűlés a Rákos mezeje helyett inkább Hatvanban tartassék meg, mivel Hatvan — Eger, Gyöngyös, Szolnok — gazdag élelmi táruk által volt környezve, míg a Rákosmezeje közvetlenül az osztrákok kezében lévő Buda és Pest mellett terült el. Jobb meggyőződés folytán azonban később Széchényibe hivatott össze az országgyűlés.

Pest-Pilis-Solt vármegye még itt ez ősi színhelyen tartotta 1708-ban a közgyűléseit azért, mert a dunai rácság miatt a vármegye területén alkalmasabb helyet nem talált.⁴⁸

És épen ezért feltehető, hogy Hatvan a régi palánk alapozáson felújult romjaiból. A magyar módra készített palánk-építkezés Rákóczi fejedelem időszakában virágzott legjobban.⁴⁸

Szabó Máté volt ezidőben a hatvani vár parancsnoka, ki áruló módon a császáriak kezére juttatta.

Rabutin a Dunán átkelven 1707. augusztus havában: Eszterházy Antal, Bercsényi Miklós parancsához képest a legjobb ezredekkel, 5000 fő válogatott haddal, elébe Hatvan környékére sietett, hogy ott Károlyival egyesülten megcsaphassák. De Rabutin ezeknek kitért és, bár útjában a kurucok által csipkedve, szeptember elején Szolnokra ért, hogy ott az erdélyi császári sereggel egyesülhessen. Innét a császári sereg nem Pest felé, hanem Jászberény és Kassa felé tartott. Így Hatvan megint Rákóczi kezére került.

Midőn itt lázadás és árulás készült, Rákóczi fejedelem leghűségesebb tábornoka is megfordult Hatvanban. Az öreg Bottyán János

1709. évi szeptember 10-én a Tarna mellett szállott táborba, miután megelőzőleg az alföldi rácokat lovasságával szétverette. Innét a Tarna melletti táborból ment 14 nappal később Hatvanba, hogy a készülő lázadást megakadályozza.

És midőn ez utolsó szolgálatát hazájának megtette, szeptember 26-án meghalt. Gyöngyösön temették el.⁴⁴

Eger várának 1710. november 30-án történt megadása után Heves vármegye a császáriak birtokába kerülvén, rövid idő múlva vége lett a magyar szabadságharcnak.

Telekesy István egri püspök és Heves vármegye főispánja megfosztatván méltóságától, a püspöki javak kormányzójává, valamint Heves vármegye főispánjává gróf Csáky Imre kalocsai érseket nevezték ki. Gróf Csákyt 1711. január 12-én Hatvanban iktatták be új méltóságába.

A beiktatásnál megjelent Telekesy püspök ez alkalommal élő szóval is tiltakozott az ellene hozott ítélet végrehajtása ellen; minek eredménye abban nyilvánult, hogy III. Károly király megszüntette ellene az eljárást, a szentszék pedig megsemmisítette a primás ítéletét, melyel főpapi méltóságától megfosztották.⁴⁵

A szatmári békekötés után a hatvani uradalmat, melyhez Apcz, Csány és Fancsal is tartozott, gróf Stahrenberg Gundacker Tamásnak adományozták.

Ambár az országgyűlés élénken tiltakozott az adományozása ellen a gróf részére 1729-ben mégis kiállították az adománylevelet. Úgy látszik, a gróf Stahrenberg család birtoklása alatt rombolták le Hatvan vár erődítéseit teljesen, mert ezentúl nem említik többé mint erősséget.

Minthogy Strakwitz csakis a belvár alaprajzát nyújtja, az Evlia által felemlített «kupa-nyaka» kimutatható, ami utóvégre «Hatvan-vár» helyzetének és szerkezetének felismerésére a lényeges.

Minthogy pedig ez a két adat egymást úgyyszólván kiegészíti, az Evlia által nyújtott város leírása is elfogadható.

Ezek szerint tehát a «kupa-hasa» vagyis a kül-város, nem a mai Hatvan város-színhelyén feküdt, hanem a kupanyaka folytatásában délre, a hol az 1858. évi katonai felmérés a prépostsági malom helyét tünteti fel. (Lásd 1-ső ábrát.)

Ezt látszik támogatni Strakwitz szövegének legvége, mely szerint a törökök első idejében (1544.) létezett szárazmalom helyén a «város»-nak egyik malmát és a Zagyva régi folyásának jobb partján a másik malmát 12. szám alatt bejegyezte.⁴⁶ (Lásd 4. ábra.)

Ebből pedig az következik, hogy a Szanda várától ide lefolyó Heréd patak folyása, a vele egyesülő Bér patakkal nem arra irányult, ahogy azt az idézett katonai térkép jelenleg feltünteti, hanem a Bajpuszta emelkedése alatt egyesült a még ma is felismerhető Zagyva régi folyásának délre forduló kanyarulatában. (Hasonlítsd össze a helyszínrajzok hajdani és jelenlegi helyzetét. Lásd 1. és 2. ábra.)

Most a várterületének «dombhátán» vezet keresztül a Hatvanról Losoncra szolgáló vasút vonal.

Kimutatható az idézett katonai térkép után a «hatvani-várnak» területe is, mely hosszban körülbelül 800 métert, szélességben pedig 500 métert mutat ki; vagyis: a belső vár 400.000 □ méter területet foglalt el, a Zagyva folyását is beleértve. (L. 4. ábra pontozott vonalát a. b. c. d.)

A Stahrenberg grófi család a XVIII. század közepéig maradt Hatvan és tartozékainak birtokában. A négy helységben összesen 20 portája volt a családnak és az 1741. évi felkeléskor 3 lovast állított ki.

Mária Terézia ingadozó trónjának megmentéséből Hatvan városának lakossága is kivette részét. Az itt lakó armalista nemesek portáik után két, a helység maga négy lovast állított ki.

Az 1756—57. évi portális összeírás Hatvanban 9 portát mutatott ki, melyekben 117 magyar és 45 német jobbágy lakott.

A szatmári békekötés után a birtoktalan nemes családok közül sokan telepedtek le Hatvanban. A görög kereskedők Egerből jöttek Hatvanba, ezek lendítették föl a város gazdasági életét, hol 1771-ben már posztógyár volt.

A XVIII. század második felében a hatvani uradalom vétel útján gróf Grassalkovich Antal koronaör birtokába került.

Ő alatta települt a mostani Hatvan város színhelyére a Württembergből ide telepedett lakosság.

Ekkor épült a régi várnak még fennmaradt romjaiból az a «kastély», mely a mostani Hatvan emelkedettebb helyén áll. (Lásd 1-ső ábra A).

Ugyancsak a vár romjaiból épült a város mostani «temploma» is, nemkülönben egy nagyobb szerű «zárda», melyből József császár sörak-tárt létesített.

Ennek egy részét a város, más részét magánosok vették meg a XIX. században a kincstártól. ⁴⁷ [Lásd 1-ső ábra B) C).]

Grassalkovich gróf unokájának, Antal hercegnek, halála után 1841-ben az uradalmat báró Sina Simon vásárolta meg, aki 1864-ig bírta. Ekkor a brüsseli Foncière et Comp. vásárolta meg s ettől Deutsch Bernát és József vették meg s jelenleg ezeknek ivadéka, Hatvany Deutsch báró birtokában van.

Az 1848—49. évi események már nem a régi Hatvan várát érintették, hanem attól a dombháttól, melyen az annyi viszontagságot állott ki, lejjebb délre két kilométernyire az ujonnan épült és betelepített Hatvan városát sodorták az események tömkelegébe.

Windischgrätz Alfréd herceg tábornagy 1849. január elején szállotta meg Magyarországot fővárosát. Ez Schulzig Ferenc tábornokot küldte Hatvan felé, ki azt 20-án megszállotta. A császári hadakkal jött Mátyus, kerületi országos biztos is, ki itt ütötte föl székhelyét és innen küldte szét rendeleteit a vármegyei hatóságokhoz. Schultzig másnap tovább vonult innen. Gyöngyösre 21-én érkezett.

Ezután az előhad után január végén és február havában szakadatlanul vonultak át Windischgrätz hadai Hatvanon. Ápril 1-én Schlick tábornok szállotta meg a községet, kit Windischgrätz azért küldött erőszakos kémszemlére, hogy a magyarok tervei felől tisztába jöjjön.

Schlick galicziai hadteste körülbelül 8000 fő. A honvédség vele szemben Hortig terjeszkedett.⁴⁸

Gáspár András, ki Görgeytől a VII. honvéd hadtestet átvette, tekintélyes haderővel rendelkezett:

8400 gyalog — (20 zászlóalj).

1350 lovas — (9 század).

10 lovas-üteg.

10 gyalog-üteg.

2 röppentyű-ágyú és

4 utász-század állott parancsa alatt.

Gáspár, hogy magát tájékoztassa, horti állásából ápril 1-én Hatvan és Aszód felé két század huszárt küldött ki kémszemlére. Ezek Schlick előörsei által megtámadva, előlük visszavonulni kényszerültek. A sikeren felbátorodva, Schlick ápril 2-án kivonult hadával, hogy Gáspár és Pöltenberg hadosztályait megtámadja.

A honvédsereg azonban Ecséd, Hort és Csány vonalában felkészülve várta a támadást. Gáspár előbb Hortnál, majd Hatvan előtt ütközött össze az ellenséggel, mely visszahúzódott a városba.

Ekkor Gáspár rohamra vezette hadtestét és Hatvan utcáin macacs harc folyt az osztrákok hátvédjével, mely a hidon vonult át. Itt ismét heves harc fejlődött. A hidat Kalchberg osztrák császári százados nagy vitézül védte; s a magyarok heves ágyútüzelésének dacára lebontotta a hidat.

Schlick még egyszer a Zagyva jobb partján foglalt állást lovaságával, hogy seregének visszavonulását Bagra s Aszódra fedezhesse. Majd a sötétség beálltával maga is visszavonult.

Másnap, ápril 3-án, kora reggel Bagot s Aszódot is kénytelen volt kiüríteni, mert állása átszárnyalással volt fenyegetve s Gödöllőre vonult vissza.

A veszteséget a hatvani ütközetben az osztrák hadtestnél 95 emberre és 63 lóra, a magyar hadtestnél 150 emberre teszik.⁴⁹

Ott, ahol a Hatvan-Losonc és Kassa-Budapest felé vezető vasútvonalak elágaznak, a község északnyugati részében, a jelenlegi Beregszászi vendéglője előtt egy egyszerű fakereszt jelzi az ezen harcban eltemetett vitézek közös sírját. Ettől jobbra, pár lépésnyire vannak rózsaszín márványba, arany-betűkkel ezek a szavak vésve: (L. 1. ábra D.)

ITT 1849. APRIL. 2.
VIVOTT SZABADSÁGHARCZUNK
ÜTKÖZETÉBEN ELVÉRZETT DICSÓ
HONVÉDEINK
EMLÉKÉNEK

emelték

Bíroczy Sándor
és társai.

Hatvan már csak akkor látott ismét ellenséget, midőn az oroszok segédcsapatai jöttek be az országba. Mialatt az orosz főserég Paskievics vezérlete alatt Görgey Arthur hadának üldözéséhez fogott, a hercegnek 3000 drb. podgyász-szekere Hatvanban rekedt. Paskievics ekkor Budapest környékén táborozott és sietve intézkedett, hogy Tolsztoj tábornok 10.000 fegyverrel és 38 ágyúval Hatvan felé húzódjék. Tolsztoj Turáig ért, hol július 20-án Perczel Mór, Mészáros Lázár és gróf Dembinszky Henrik vezérlete alatt álló tiszai honvédsereg megtámadta.

Időközben azonban Labiuczov tábornok Hatvanba érkezett 5000 főnyi hadával s a szorongatott Tolsztojt megsegítette.

Csak az idejekorán beérkezett segély mentette meg Tolsztojt a vereségtől.

Míg Perczel a turai harc után Szeged felé vonult vissza, az alatt Paskievics, amint megtudta, hogy Görgey a Sajónál táborozik, Miskolcz felé vette útját.

Ezzel Hatvan környéke kiesett a további hadműveleti események combinációjából és már többé nem volt szerepe a megrázó küzdelmekben, melyek a világosi fegyverletétellel értek véget.

Minden, ami az ősi vár és erődített város egykori színhelyén volt, elpusztult. Az anyagot mind ethordták, csak a letarolt «színhely» maradt meg.

Ezt az 1885. évi katonai felmérés szerint még az ezen térképen feltüntetett Prépost-malom, a Zagyva régi medre és a jelenlegi szabályozott Zagyva csatornája közt, 2 méterrel kiemelkedő «dombhát»-on fel lehet ismerni. Deutsch bárókék gözekeje nagyon sokat elsímitott rajta. A prépost malma helyét a prépostságtól ma bolgár-kertészek bérlik és lakják.

Mindezen adatokból a hatvani várra vonatkozólag következőket állapíthatjuk meg. A honfoglaláskor valószínűleg egy földvár keletkezett azon a «háton», ahova később a hatvani középkori várkastély épült. Utána keletkezett ugyanezen a «háton» a váci püspökség által megépült nyolc bástyás az úgynevezett Dürer-féle köröndökkel megerősített «művár», melynek be nem fejezett részeit magyar módra palánk-építkezésekkel pótolták s így ezen állapotban egész a XVIII. század első feléig t. i. II. Rákóczi Ferenc bukásáig, a szatmári békéig fennállott. Röviden összefoglalva Hatvan erődítéseinek sorsát, következő eredményre jutunk:

1527—1544 közt épült fel először a «művár». 1580-ban Balassa Bálint megrohanta a várost, mely még nem volt megerősítve, de a várat, mert meg volt erősítve, nem tudta bevenni. Ebből pedig az következik, hogy 1580—1594. közt a török hódoltság idejében épülhettek fel csak a város erődítései. Mint tudjuk, 1594-ben úgy a vár, mint a város feldúlott. De még ugyanez évben Strassoldo és Rossi a törökök kényszere alatt azt újból felépítették. Ezt a felépített várat és várost 1604-ben a császári őrség felgyújtotta, de a törökök azt ismét védállapotba helyezték.

Budavár bevétele után, 1686-ban a császáriak újból elfoglalták Hatvant, de a törökök, mielőtt abból kivonultak, azt felégették.

Igy maradt a vár II. Rákóczi idejéig, ki megerősítését 1703-ban elrendelte. Ekkor tehát megint csak régi alapozásán épült fel.

Végre 1711-ben, a szatmári béke után, végleg lerombolták és anyagát a XVIII. század második felében, midőn Grassalkovics Antal gróf a hatvani uradalmat megvette, széjjel hordták s belőle a jelenlegi Hatvant építették.

Kútforrások.

¹ lásd: Részletes térkép 1:75000-hez 1885. kiadás, 1894-ben javítva, 15 öv, XXI. oszlop.

² lásd: Homonnai Szilárd: 1864. évi jun. 21. kelt jelentése. Pesti Frigyes helységnévtár, 19. köt., 1114 fol. Hung. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának kéziratgyűjteménye.

³ lásd: Martini Zeilleri: Beschreibung des Königreichs Ungarn című mű. Megjelent 1640. Ulmban. Hung. 6730. Magyar Nemzeti Múzeum. — 147. lapon írja: Hatwan (Hathuan) Hathuamm ist in Städtlein und Schlosz 6. meilen von Ofen gelegen.

⁴ lásd: Csánki Dezső: Magyarország Történelmi Földrajzát. A Hunyadiak korában I. 54., és lásd: Ortelius Hieronymus Augustanus. 1603. 322—323. lapok közt 1596. évi látképét Hatvannak; a várban feltüntetett élelmi raktárt *D*) betű alatt annak tartom. (Lásd 3-ik ábra).

⁵ lásd: ifj. Reiszig Ede: Magyarország vármegyéi és városai. Hevesvármegye 144. lap

⁶ lásd: Szederkényi Nándor: Hevesvármegye története II. 3. lap.

⁷ lásd: Rónai Horváth Jenő: Magyar hadikronika II. 9., 10. lap.

⁸ lásd: Szederkényi N.: id. mű: II. 68. lap.

⁹ lásd: Schematismus Cleri Dioecesis Vaciensis 1840. 6., 7. lapok. Magy. Nemz. Muz. könyvt.

¹⁰ lásd: Dr. Karácsony Imre: Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1664—1666. III. 121—156. lapok.

¹¹ lásd: Hajdu Mihály bíró jelentése Pesti Frigyes id. helységnévtárát. 33. köt., 169. lap.

¹² lásd: Dr. Karácsony Imre: id. mű: II. 107.

¹³ lásd: Szederkényi N.: id. mű: II. 68.

¹⁴ lásd: Gömörly Gusztáv: Hadtörténelmi Közlemények. 1894. évi. 102. lap.

¹⁵ lásd: Dr. Karácsony Imre: id. mű: II. 108. lap.

¹⁶ lásd: Gömörly Gusztáv: id. mű: 1894. 101. lap.

¹⁷ lásd: Takács Sándor: Századok. 1907. évi. Magyar vár. VI. közlemény. 726—741. és 815—837. lapok.

¹⁸ lásd: Szederkényi N.: id. mű: II. 329., 419., 420. lapok.

¹⁹ lásd: id. katonai térképet és az 1. ábrát.

²⁰ lásd: Takács Sándor: id. mű: 739. lap.

²¹ lásd: Dr. Karácsony Imre: id. mű: 107—109. lapok.

²² lásd: Ortelius: id. mű és még több rajzokon, melyek alantabb lesznek fölemlítve, a török fejfák fel vannak tüntetve a keleti oldalon. (Lásd 3. ábrán).

²³ lásd: Dr. Karácsony Imre: id. mű: 108., 109. lapok.

²⁴ lásd: ifj. Reiszig Ede: id. mű: 516. lap.

²⁵ lásd: Szederkényi N.: id. mű: II. 68., 77. lapok.

²⁶ lásd: ifj. Reiszig Ede: id. mű: 145. lap.

²⁷ lásd: Erdélyi Pál: Balassa Bálint életrajza 112. lapon.

²⁸ lásd: Szederkényi N.: id. mű: II. 283. és Erdélyi P.: id. mű: 220. lap.

²⁹ Jásd: Gömörly Gusztáv: id. mű: 102. lap. Rónai Horváth Jenő: id. mű: II. 116. lap. Bártfai Szabó László: A Forgách-család története 272. lap, és ifj. Reiszig Ede: id. mű: 148. lap.

³⁰ lásd: Szederkényi N.: id. mű: II. 284.

³¹ lásd: Gömörly Gusztáv: id. mű: 243. ¹ jegyzet alatt.

³² lásd: Gömörly Gusztáv: u. ott 102. lap.

³³ lásd: Vesd össze Szederkényi Nándor: id. mű: 285. lapját. Gömörly Gusztáv: id. mű: 102. lapját és ifj. Reiszig Ede: id. mű: 145. lapját.

³⁴ Az itt közlött 1596. évi «Hatvan vivása» a már idézett művek összehasonlítása után iratott meg és pedig: Ortelius: Chronologia oder Historische beschreibung aller Kriegsempörungen etc. 1603. Nürnberg. Dr. Karácsony Imre: Evlia Cselebi török világotutató magyarországi utazásai 1664—1666. II. és III. kötet. Gömörly Gusztáv: Hadtörténelmi közlemények. 1894. évi. kötet. 96—242. Hatvan ostroma és bevétele 1596-ban. Szederkényi Nándor: Hevesvármegye négy kötetes munkája. ifj. Reiszig Ede: Magyarország vármegyéi és városai. Hatvan. 144—148. lapok. Pesti Frigyes: Helységnévtár a magy. nemz. muz. Hung. 1114. 19. kötet. Az előttem ismert Hatvan egykorú látképei és térképszerű felvételei közül négyet használtam, melyekkel érdemes volt foglalkozni.

1. Mindenekelőtt Ortelius Hieronymus Augustanus 1603. évi nürnbergi kiadásában megjelent képe a 322. és 323. lapok közt, mely az 1596. évi állapotot tünteti fel. Birtokomban.

2. Egy G. K.-val jelzett rézkarc, melynek névjegyén az 1604. év tűnik fel. A történelmi képcsarnokban ki volt állítva és a Szépművészeti Múzeum tulajdona. Ltsz. 5699.

3. Az Év. Strakvicz császári katonai mérnök által 1686. évben felvett alaprajza a hatvani várnak, melynek palánk-szelvénye és a várnak közvetlen az ostrom után tollrajzban történt feltüntetése szeptember havában, visszamenőleg is felvilágosítást nyújt. Különösen ki kell emelnem ő Méltósága Kammerer Ernőnek, a Szépművészetek Múzeuma igazgatójának szívességét; jegyzeteit felhasználva, az ő közbenjárásával kaptam meg az engedélyt arra, hogy a karlsruhei-badeni nagyhercegek Archivumában kutatásokat tehettem. Ezt a nagyon fontos rajzot az idézett levéltár VI. kötet 20. lapján meg is találtam, lemásoltam s híven ide mellékeltem. Fogadja Kammerer barátom nagylelkű támogatásáért hálás köszönetemet.

4. Burkhard von Purkenstein: 1731. évi augsburgi kiadás 159. lapon. Pag. 58. alatt közölt leírás és rajz, mely tökéletes hasonmása az Ortelius által nyújtott rajznak. Ezeken a rajzokon kívül megtekintettem még 6 képét Hatvannak, melyeket nem tartok alkalmasaknak Hatvan vár állapotának fölismerésére. Ezek következők:

1. Hatvan színezett képe.

2. Ocup. 1604. in april. Szederkényi Nándor közli id. művében III. 6. lapon.

3. Die Schlacht von Hatvan sieghaft von Christen erhalten stb. Tieffenbach Kristóf győzelme 10000 török felett. Dielbaum Augsburg 1603. kiadott munkája.

A város feltüntetése teljesen eltér az ismeretesebb képektől. Ugyanezen város bevétele 1596-ban.

4. Hatvan. A törökök kirohanása és a tábori élet különféle jeleit. Gróf Hardeck vezér a középén.

5. Wahre Contrefactur der herlichen vestung «Hatvan,» sambt Belagerung wie solche J. K. W. Erzherzog Maximilian In Öesterreich den 3. szeptember die 96 Jahr mit Sturm sieghaft erobert und eingenommen. Nagy hatásra számított ábra, de a «Festung Hatvan» nem tűnik fel nekem «herlichnek.» Mair Sándor augsburgi rézmetsző ajánlotta fel az augsburgi patritiusoknak Welser Mátyásnak, Pálnak és Márkusnak. A magyarázat szövege megjegyzi ugyan, hogy a rajz helyben készült 1596-ban, de ez az első 4 rajzzal teljesen ellenkezik. Ez a rajz inkább azért veendő figyelembe, hogy miként öltözködtek ebben az időben a katonák.

6. Hatvan 1596. szept. 3-án történt bevétele után Nürnbergben jelent meg. Lásd: Hungarica 1596. Lechner hírlapjában kiadott, később Pápa és Tata név alatt is előfordúl.

Ezeket néhai Bubits Zsigmond: Magyarországi Várak és Városok című művében Budapest, 1880. ismertette.

Összevetve az első négy rajzot az Evlia leírásával és a rendelkező egyéb adatokkal, következő eredményre jutunk:

Ortelius, G. K., és Burkhard egyöntetűen madártávlatból a déli oldalról nézve adják alakját úgy a városnak, mint a várnak. Ezeken a rajzokon Evlia leírása kifejezésre jut, amennyiben a «kupa-nyaka,» a vár és a «kupa-hasa» — az erődített város előfordúl. (Lásd a 2-ik dbrdn a víznyomatot.)

A várnak északkeleti sarkában, a gátakon belül látható valamennyi ábrán egyformán feltüntetve a törökök élelmi raktára, az egykori «Nagy-Hatvani család kastélya.» Sőt egy, a vár délkeleti oldaláról felvett látképe után ítélve, ez az épület azt a benyomást teszi, hogy a kastély homlokzata ormozatokkal van felszerelve. Ez tehát a használható rajzok közt az 5-diket képezi és már csak azért is figyelembe vehető, mert a három, épen említett rajzokat megerősíti. (Lásd: Rézkarcát a Szépművészetek Gyűjteményében. Ltsz. 5720. szám alatt.) (Lásd a fejléct.)

Ezeken a rajzokon helyén látjuk a török basa lakását és a fürdőt, melyek a magyar templomból, a Szt. Mária Magdolnáról elneve-

zett plebánia- s egyházából épültek. Tornya pedig egy minaretet kapott. Közel hozzá, a várfal behajló keleti oldalának ugyyszólván közepén, megtaláljuk a kerek idomú «nagy-kapu» tornyát süveg tetejével és azon egy délre néző kis figyelő, vagy strázsa házikót. A torony maga nagyon keskenynek tűnik fel. Az Evlia által leírt hármaskapu nincsen feltüntetve, mi arra a föltevésre ad okot, hogy ezek a kapuk az ostrom alatt, melyek a torony előtt kifelé az árkokra szolgáltak, le lettek hordva. Erre vonatkozólag Strakwitz rajza ad felvilágosítást s úgy találjuk, hogy amennyiben a toronyban bent az «első-kapuköz» volt, attól kifelé az árok előtt húzódó palánk-gáton innen esett a «második-kapuköz»; azon túl pedig a külső árkon a «harmadik-kapuköz» létezett; hol egy épület nyomai vannak feltüntetve. A «kis-kapunak» helye ezeken a rajzokon megvan ugyan, de a helyén állott 8 szögletű torony nincs oda rajzolva, a hol úgy Strakwitz, mint Evlia bizonyossága szerint állott.

Ha Orteliusnál a tornyok alakjait tekintjük és a méretektől eltekintünk, akkor ezeket elfogadhatjuk, és elhihetjük azt, hogy ezek a tornyok úgy néztek ki, mint ahogy Ortelius és utána a többi feltüntette. De mert nincsenek arányban, a Strakwitz rajzának segítségével helyökre állítva rekonstruálhatjuk; mint ezt az 5-dik és 6-dik számú rajzok képletileg mutatják.

Észrevehetjük továbbá, hogy a rajzolóknak hírül jöhetett az: miszerint a várnak 8 bástyája volt, a mit fel is tüntettek, de nem úgy, mint a hogy tényleg állottak; a mit Strakwitz rajza után szinte rekonstruálni lehet. A város, úgy látszik, helyesebben van felvéve; úgy ennél, mint a várnál észlelhetjük a várfalakon a palánk-építkezést. Fent a gátak tetején mindenütt fel vannak tüntetve a sánckasok. Azt azonban nem hihetjük el a rajzolónak, hogy a várat csak egy árok vette körül, mert Evlia és Strakwitz két árokról és mindenütt palánkkarózatról emlékeznek meg. Ép úgy a Zagyva folyása is nagyon keskenyre van tartva, amelynek medrében alig férhettek volna el a hajótornyok. Ezek egy rajzon sincsenek feltüntetve. Már pedig, amint azt láttuk, azok az ostrom sikerét mozdították elő. A városnak két kapuját jól tüntetik fel az egykorú rajzolók. A keleti oldalon a «nagy kapu» és a nyugati oldalon a «másik-kapu» másként «Budai-kapu»: a megfelelő gátakon keresztül vezettek ki, hol emelősök vagy felvonók voltak.

Észlelhetjük egyúttal azt is, hogy a város a vártól árok által volt elkülönítve és a vár gátján keresztül egy kapun a III. és IV. bástyák, vagyis inkább «köröndök» közt vezetett az út a várba. Evlia is hasonlóan nyilatkozik.

A város palánkjai közt felismerhető a Szt. Margit vértanúról nevezett premontrei monostor és prépostság, vagyis a törökök theologiai főiskolájának tornya, nemkülönben a török fürdő helye, egy kupolás épület közvetlenül a templom mellett. (Lásd 3. ábrát.)

Végül meg kell még emlékeznünk az ostrom-sánccokról, melyek a nyugati, keleti és déli oldalon, tehát a rendelkezésre álló kútforrásokkal egyezően három oldalról, zeg-zug vonalakban voltak felépítve, de hiányzik a Strázsahegyen készült sánccok feltüntetése, melyeknek helyei

mai napság is kivehetők. Nem értheték egyet Gömörnek azon állításával, mintha ezek a sáncok nem lettek volna a «zártsáncok» példájára építve. (l. Hadt. Köz. 1894. évi 106. lap.) Munkács váránál 1685—1688-ig, midőn azt Caprara és Caraffa körülzárták; ezek a «sánc típusok» a zárt művek jellegét feltüntetik. (l. Hadt. Közl. 1911. év.)

³⁵ lásd: Martin Zeillerin: id. mű. 150. lapon. Hatwan aber ist den Türken bisz daher verblieben: so 3 wassergräben und 3 gefütterte Pallanken vorhin gehabt und seit der noch mehres befestiget «worden sein mag.» Ez a határozatlan közlés mutatja, hogy Zeillerin nem tudta biztosan, hány árok volt. (l. a helyes felfogást Strakvicz rajzán) 4-dik ábra. (2 wassergräben és 2 gefütterte palánk volt, egy pedig a külső: az csak egyszerű palánknak mutatkozik.)

³⁶ lásd: Gyöngyösnél.

³⁷ lásd: Ethei Sebők László: Gyöngyös város története. 186. 187. lapok.

³⁸ lásd: Bubits—Merényi: Herceg Eszterházy Pál életrajza 234. lapon.

³⁹ lásd: Szederkényi: id. műve. III. 181.

⁴⁰ lásd: E. v. Strakvicz sajátkezű aláírásával ellátott eredeti színes tollrajzát a badeni nagyherceg levéltárában (Landes Archiv.) VI. kötet 20. lap. lásd másolatát 4. ábra. Ezen vázrajz után készült az ide mellékelt «Hatvan várának alaprajza.»

A szöveg, mely e rajzot kíséri, a következő:

Abrisz von Hatwan, wie esz Anno 1686. im September von den Türken verbrand und verlassen worden.

Die Palanka No. 1. und die Erdene Rondelle No. 2. sind von hier also beschossen gewesen, wie in nebenstehender Profilrisz zu sehen, davon jetzt die auszerliche und innerliche Palliszaden mit dem andern Holzwerk weggebrannt und nur allein die Erd-Hügel No. 3. geblieben.

Die zweue gemauerte Rondelle No. 4. worinnen dasz Thor nach Erlau und No. 5. sind ganz unbeschädigt und die dritte Achteckichte No. 6, worinnen dasz Thor nach Buda, sind nur zwei auswendige Seiten gesprengt. Die Palliszaden No. 7 stehen so weit noch unversehrt, als die punkte oben im grundrisz gezeichnet.

Die Häuser in der Stadt sind gänzlich bis aufs Fundament ausgebrannt, (Ez alatt a «Stadt» alatt Strakvicz az Evlia által felemlített belvárat érthette csak.) auszer der Moschée No. 8 und dem Bade 9.

No. 10. ist ein schlechter Auswurf in der Höhe einer Brustwehre. Die Berge No. 11., liegen nicht so nahe der Stadt, wie im Grundrissz vorgestellt.

Ezek a hegyek a pásztói hegységről délnek leágazó futványai, melyek déli végében a Strázsahegy 177 m. számmal végződnek és az egykori Zagyva folyását kísérő mocsár keleti partját képezték. No. 12. Stadt Mühle.

A 11. számot nem vettem be a rajzba, mert ez a helyszinrajzból kivehető, t. i. a 177 m. hegy, vagyis az ugynevezett Strázsa-hegy. A német szöveg egyúttal arról tájékoztat bennünket, hogy 1686-ban az

ágyúk hordereje ezeket a magaslatokat a vár helyszínéről nem érte el.
(Levegő vonal 1800.)

⁴¹ lásd: Szederkényi id. mű. IV. 26, 27. lapok.

⁴² lásd: U. ott. 102.

⁴³ lásd: Takács Sándor: idézett mű.

⁴⁴ lásd: Szederkényi Nándor: id. mű. IV. 119. lap. és Thaly Kálmán: Ocskay László 1880. 11. lap.

⁴⁵ Szederkényi Nándor u. ott. 132—134-ig.

⁴⁶ lásd: fentebb a ⁴⁰ jegyzet alatt.

⁴⁷ lásd: Homonnai Szilárd jelent: Pesti Frigyes: helység névtár 19. köt. id. mű.

⁴⁸ lásd: ifj. Reiszig Ede id. mű. 148. lap.

⁴⁹ lásd: Gelich Richárd: Magyarország függetlenségi harca 1848—1849. III. 202. lap.

⁵⁰ lásd: ifj. Reiszig Ede: id. mű. 146—147-ig.

A rajzok jegyzéke.

1-ső ábra: Hatvan várának helyszínrajza, a jelenlegi helyzet feltüntetésével.

2-dik ábra: A hatvani vár színhelye 1544—1711-ig és az erődített városé 1580—1711-ig.

3-dik ábra: Conterfactur wie Hatwan mit gesturmeter Handt eröhert und eingenommen worden den 3 September anno dmni 1596. Ortelius Hieronymus Augustanus 1603. évi nürnbergi kiadása.

4-dik ábra: A hatvani vár alaprajza az E. v. Strakwitz császári mérnök felvétele után.

5-dik ábra: A hatvani-vár budai-kapuja.

6-dik ábra: Az egri-kapu a hatvani-vár udvaráról tekintve.

7-dik ábra: A hatvani-vár palánk szerkezete. E. v. Strakwitz cs. m. után.

8-dik ábra: Hatvan-vár 1596. évi ostromához a térkép.

9-dik ábra: Egy fejléc a hatvani várról, 1596. évi állapotát feltüntetve.

Soós Elemér.

A hatvani várról megjelent írások a Hatvani Kalendáriumban

Kassa András: A hatvani vár nyomai a mai városképben 2009/91

Vígh Tibor: A hatvani várról építészszemmel 2014/65

Vígh Tibor: Csaták, harcok a hatvani várnál ... 2019/40

Kassa András: Mozaikok a török időkből, a hódoltság korából...2019/52

Vígh Tibor: Hatvan a hódoltság korában...2020/51

Kassa András: Török kori temetők Hatvanban...2020/59

Vígh Tibor: Hatvan három megye határán - Nagyhatvan, Kishatvan kérdése a középkorban...2022/70